

„Én hát hazámért élni fogok”

KIS LAJOS UDVARI ÁGENS PÁLYAFUTÁSA (1797–1869)

ZERNYOLCSÁZNEGYVENNYOLC ELŐTT AZ ÜGYFELEK — természetes vagy jogi személyek — úgynevezett ágensek (ügyvivők, ügyviselők vagy ügynökök) útján érintkeztek a Magyar Királyság kormányzóival, központi államhivatalaival; velük szorgalmaztathatták, sürgethették a hivatali ügyintézés, a panaszok elintézését, vagy a kért engedélyek, kiváltságok elnyerését. Az ügyvivők olyan tanult emberek, ügyvédi diplomával és az uralkodótól nyert felhatalmazással rendelkező kiváltságos személyek voltak, akik egyes törvényhatóságok, testületek, közösségek vagy személyek hivatali és magánügyeiben, a tőlük kapott megbízás alapján jártak el, közvetítettek, intézkedtek. Külön ágensek voltak Bécsben az Erdélyi Udvari Kancelláriánál és a Magyar Királyi Udvari Kancelláriánál, valamint Pozsonyban, majd Budán a Helytartótanácsnál és a Magyar Kamaránál.

A bécsi kormányzervek mellett tevékenykedő udvari ágensek (latinul: *agens aulicus*, németül: *Hofagent*) az erdélyi és a magyar kancellária kinevezett hivatali alkalmazottai voltak, míg a budai ágensek nem tagozódtak be a kormányzati apparátusba.

Megbízásuk, illetve meghatalmazásuk lehetett általános vagy speciális (vallásügyi), állandó vagy alkalmi; előbbi esetben rendszeresített fizetést, utóbbiban meghatározott tarifát, egyszeri honoráriumot kaptak megbízóiktól. Az állandó megbízással rendelkező ágensek közé tartoztak a magyarországi protestáns egyházak, illetve egyházkerületek rendszeres fizetéssel ellátott vallási ügyvivői, akik a közigazgatás központi és legfőbb hatóságainál képviselték felekezetük érdekeit, illetve megbízóik kívánságait közvetítve próbálták előmozdítani a protestáns egyházak, egyházkerületek, egyházközségek vagy a vallásfelekezetükhöz tartozó személyek ügyeit. A XVIII. század első évtizedeitől mind a magyarországi evangélikus egyház egyetemének, mind a református

egyházkerületeknek saját ágensei voltak Bécsben és Pozsonyban, illetve Budán. Jelentős összegű fizetésüket az egyházkerületek előjárói – az evangélikusok esetében a világi felügyelők – vetették ki és szedték be. (Az evangélikusok bécsi és budai ágensei például 1823-tól egyaránt 1000 forint fizetést kaptak.) A protestáns egyházak, illetve egyházkerületek nevében a világi vagy egyházi vezetők (az evangélikusoknál az egyetemes főfelügyelők, a reformátusoknál az egyházkerületek szuperintendensei) tartották a kapcsolatot a megbízólevéllel ellátott ágensekkel, akik közül az evangélikusok hivatalból voltak tagjai egyházuk egyetemes közgyűlésének.

A Bécsben tevékenykedő udvari vallásügyi ágensek feladata a hivatalos megfogalmazás szerint egyházuk kérvényeinek benyújtása és a vallásfelekezettükre vonatkozó rendeletek kiadásának figyelemmel kísérése, valamint az iratok kiállításáért járó díjak befizetése volt. Az egyházaik sérelmeit tartalmazó folyamodványokat ők terjesztették az uralkodó elé, majd törekedtek a sérelmeket mielőbb orvosoltatni. Emellett az adott ügyekben eljáró állami hivatalnokok informálásával és befolyásolásával, „jóindulatának”, támogatásának elnyerésével igyekeztek egyengetni a benyújtott kérvények útját, ugyanakkor a kormányzati körökben folytatott tájékozódásuk eredményeképpen megbízóikat is rendszeresen informálhatták a Bécsben felmerülő ügyekről, illetve a protestánsok számára adódó, kihasználható lehetőségekről. Fáradozásaik sikerét előmozdította, illetve a különböző határozatok és engedélyek megszerzését hatékonyan segítette, hogy az ágensek tevékenysége révén szinte hivatalos formát öltött az egyes kormányzati szervek tisztviselőinek megvesztegetése.¹

A XIX. század első felében a bécsi magyar kancellária mellett egyszerre tizenkét udvari ügyvivő (két vallásügyi és tíz általános) tevékenykedett, közülük azonban szinte csak azoknak ismerjük – ha vázlatosan is – a pályafutását, akik a pozsonyi reformországgyűlések résztvevői voltak. 1825 és 1848 között összesen tizenegy udvari ágens vett részt távollévő főrendek képviselőjeként a diétán: Barkassy Imre, Barlanghy László, Chernel Ferenc (ő ott volt valamennyi országgyűlésen), Dobrán János, Horváth György, Jurkovics Mátyás, Kassics

¹ Az ágensekről általában: Törvénytudományi műszótár 18.; CZUCZOR – FOGARASI 1874. 6. köt. 661.; ECKHART 2000. 207.; PÁLMÁNY 2011. 1. köt. 20. A protestáns ágensekről: HAAN 1882. 2–5., 9., 15., 17., 23., 32., 48.; MIKLER 1906. 74., 82., 472.; ZOVÁNYI 1914. 79–80.; MÁLYUSZ 1939. 83.; TÓTH 1941. 175.; A magyar református egyház 207.; FÜR 1999. 69–71.; ZOVÁNYI 1977. 15–16.; KERTÉSZ 2002. 20.; KÖBLÖS 2006. 41.; SZATMÁRI-KARMANOCZKI 2009. 108–109.; KOVÁCS 2011. 3.; KERTÉSZ 2021. 17.

Ignác, Légrády Imre, Németh Lajos, Udvarnok Lajos és Vaisz József.² (Budán ugyanebben az időszakban egyszerre hat helytartótanácsi ágens volt, ám közülük mindössze egy fő, Schirmer Vilmos vett részt távollévő főrend képviselőiben a pozsonyi diétán.)³

A bécsi udvari ügyvivők közül a legjobban feltárt és legismertebb Jurkovics Mátyás életrajza; de nem saját hivatali karrierje okán vagy a bécsi Theresianum jogászprofesszoraként, hanem azért, mert Szemere Bertalan apósa volt.⁴ Három, az országgyűlésen jelenlévő udvari ágens – Kassics, Légrády és Vaisz – tudományos és irodalmi munkássága révén, könyvszerzőként ismert,⁵ míg a református vallási ügyvivő, Barkassy Imre neve kevésbé bécsi hivatalviselése miatt, sokkal inkább ifjúkori ellenzéki szerepvállalása és markáns politikai megnyilatkozásai által vált ismertté. Barkassy, aki 1825/27-ben Borsod vármegye országgyűlési írnokaként tudósította Kazinczy Ferencet a pozsonyi diétáról (1825. november 4-ei, fontos levelében például a Magyar Tudós Társaság megalapításáról), az 1830-as évek elején pedig – Kossuth Lajoshoz hasonlóan – a Zemplén megyében Lónyay Gábor körül csoportosuló fiatal liberális ellenzékhez tartozott, Kazinczyhoz, valamint Lónyayhoz írt leveleiben mély meggyőződéssel fogalmazta meg szabadelvű nézeteit. 1834 és 1847 között, bécsi ügyvivőként ugyan nem fejtett ki érdemi politikai tevékenységet – sőt, barátja, Lónyay Gábor szerint hivatali emberként „nagyon megváltozott politikai gondolkodásában” –, 1847-ben azonban belépett az Ellenzéki Körbe, 1848. március 15-én pedig ő köszöntötte elsőként a Bécsbe érkező Kossuth Lajost. Bécsi ágensi hivatala megszűnése után Pesten telepedett le, ahol 1849 nyarán radikális nézeteiről volt ismert, a szabadságharc leverését követően pedig féléves vizsgálati fogságot szenvedett.⁶

² PÁLMÁNY 2011. 1. köt. 53.; PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 1535–1536., 1538., 1605–1606., 1662., 1768., 1809., 1831–1832., 1901., 1962., 2180–2181., 2189.

³ A budai ügyvivők névjegyzéke: SZALKAY – NÉMETH 1846. 65. Schirmerről: PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 2068.

⁴ GYULAI 2018. 58–64. Jurkovics gazdag, főként arisztokrata ügyfeleket képviselt a bécsi udvarnál; az 1840-es években ő intézte Bécsben Batthyány Lajos gróf ügyeit is. Vö. MOLNÁR 2007. 661–662.

⁵ SZINNYEI 1897. 5. köt. 1148–1149.; SZINNYEI 1900. 7. köt. 961–962.; SZINNYEI 1914. 14. köt. 744.

⁶ Barkassy pályafutásának egészéről: PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 1535–1536. Zempléni ellenzéki szerepéről: BARTA 1966. 100–108.; ERDMANN 1989. 16., 23., 35–36., 60. Barkassy Kazinczyhoz és Lónyayhoz írt leveleit közli, illetve idézi: KazLev 19. köt. 447–449., 506–508., 537–539., 547–550.; KazLev 20. köt. 120–122., 242–243.; KECSKEMÉTI 2008. 36., 64–65., 75., 123., 125., 186–187., 192. Kazinczy levelei Barkassyhoz: GÁLOS 1951. 225–230. Lónyay Barkassyról szóló véleményét idézi: ERDMANN 1976. 939. Barkassy ellenzékiisége: MNL OL R 151. Az Ellenzéki Kör

BEVEZETÉS

A reformországygyűléseken képviselőként ugyan nem vett részt, nyilvánosan nem politizált, viszont fiatal korában verseket írt és publikált egy további bécsi udvari ágens, Kis Lajos, aki egyszerre háromféle ügyvivői tisztséget is ellátott: evangélikus vallásügyi és általános udvari ágensi munkája mellett nádori ágensként tevékenykedett. Tanulmányom e kevésbé ismert hivatalos viselő Kis Lajos – számos szempontból tipikus, ám több tekintetben egyedülálló és különleges – életútját mutatja be, indíttatásától és tanulmányaitól kezdve, reformkori ügyvivői karrierjén és 1848/49. évi minisztériumi tanácsnoki ténykedésén át egészen az 1860-as években bekövetkezett haláláig. Részletesen kitérek Kis pályafutásának hivatal-, egyház-, művelődés- és politikatörténeti vonatkozásaira, valamint magánéletének egyes mozzanataira is, párhuzamként pedig felvázolom a vele egy időben Budán szolgáló másik evangélikus vallási ügyvivő, Procopius György életútját és munkásságát is.⁷

KIS LAJOS INDÍTTATÁSA, TANULMÁNYAI, MŰVELTSÉGE

Kis (vagy Kiss)⁸ Lajos a Győr megyei (napjainkban Győrújbarát részét képező) Nagybarátiban született 1797. április 30-án, nem nemes családban, a

pénztári számadása 1847-ik év április 1-től 1848-ik évi március 21-ig. Pesten, 1848. 6. (Mellette a tagdíjbefizetések kéziratos jegyzéke, 2.) Barkassy 1848. március 15-ei bécsi szerepéről: Hetilap 1848. 23. sz. (március 21.) 361. Radikális nézeteiről: SPIRA 1998. 688.

⁷ Az Evangélikus Országos Levéltárban felkutatott levéltári források és szakirodalom másolataiért Czenthe Miklós levéltárvezetőnek és munkatársainak, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárban végzett kutatásaiért és a tőlük kapott iratmásolatokért Németh Györgynek és Szirtes Zsófiának, a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltárából küldött adatokért Dominkovits Péternek és munkatársainak, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltárából kapott iratmásolatokért Kóta Péternek, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában őrzött levelek másolataiért pedig Babus Antalnak és Vágvolgyi Dávidnak tartozom köszönettel. Deák Ferenc Kis Lajoshoz írt három levelének másolatát a tulajdonosuk, Czirók Dénes zalaegerszegi magángyűjtő bocsátotta rendelkezésemre, míg két további, árverési katalógusban szereplő levélre ugyanő, valamint Hermann Róbert barátom hívta fel a figyelmemet. Mindkettejük szívességét köszönöm! Köszönet illeti Keszey Szabolcsot a Kis Lajos 1849. május 12-ei levelére vonatkozó információkért és Völgyesi Orsolyát a tanulmány véglegesítéséhez adott szakmai tanácsaiért, míg kéziratom átolvasását és ellenőrzését zalai levéltáros kollégáimnak, Foki Ibolyának és Kulcsár Bálintnak köszönöm!

⁸ Az egykorú forrásokban és a történeti irodalomban egyaránt előfordul mindkét névváltozat. Kis Lajos vezetéknévét hivatalosan egy „s”-sel írták a keresztelezési és a halotti anyakönyvi bejegyzésben, az 1848/49-es igazságügyi minisztériumi iratokban, s Deák is így címezte hozzá leveleit. Így használta vezetéknévét az apja, az 1849. előtti sajtó és egyházi nyomtatványok,

helybeli evangélikus lelkész, költő és műfordító Kis János és Pellikán Erzsébet gyermekeként.⁹ Apja – aki 1808 áprilisától a soproni evangélikus gyülekezet lelkészeként, emellett pedig 1812 júniusától a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspökeként (szuperintendensként) tevékenykedett¹⁰ – Lajost kilencéves korában, 1806 októberében a soproni evangélikus líceumba adta, hogy ott „német gyermekekkel társalkodván, németül könnyebben s hamarabb megtanulhasson”.¹¹ A „kedves kis diák” – ahogyan Lajost soproni házigazdái nevezték – december elején súlyosan megbetegedett, s csak háromhónapnyi szülői ápolás után, 1807 márciusában térhetett vissza Sopronba.¹² Az 1808/1809-es tanévben a soproni evangélikus líceum „grammatista maior”,¹³ a következő évben pedig „syntaxista vagy poeta”, azaz kisgimnazista növendéke volt,¹⁴ 1810 szeptemberében azonban apja a Pozsony megyei Modor evangélikus gimnáziumába vitte, hogy ott szlovákul is megtanuljon.¹⁵

Kis János 1811. január 18-án a következőket írta irodalmár barátjának, Kazinczy Ferencnek fia modori nyelvtanulásáról: *„Minden jót hallottam felőle tanítójától s modori esmerőseimtől. A tót, deák és francia nyelvekben idejéhez képest alkalmasan gyarapodik. A tótban egy értelmes mester ad néki minden nap órát, valamint a franciában is egy pensió [nyugalmazott] kapitány, egy jeles ember. A muzsika mester is megelégszik iparkodásával. A görögben legalább nem felejt el, amit még itthon tanult, mert az iskolában van benne órájuk.”*¹⁶ Apja a tanév végén, 1811 júliusában is büszkélkedhetett Kis Lajossal: *„Mind tanítói, mind gazdája és gazdaasszonya nagyon meg voltak vele elégedve; a rhetorok [retorikai osztályba járók] között mind tudományára, mind erkölcsére nézve eminens helyet nyert.”*¹⁷

névtárak többsége, valamint a kortárs levelezők és a későbbi történeti irodalom egy része is. A családi név két „s”-sel szerepelt viszont a Királyi Könyvekben, Széchenyi István naplóiban, az 1849 utáni sajtóban és egyházi nyomtatványokban, továbbá a 20. századi szakirodalom jelentős részében.

⁹ Nagybarátfalui evangélikus egyházközség keresztelési anyakönyve, 1797.; KESZEI 2013. 654.; KazLev 4. köt. 508.

¹⁰ Kis János rövid életrajza: SZINNYEI 1899. 6. köt. 306–312. Részletes életrajza, illetve életművének elemzése: FŐRIZS – KERTÉSZ – VADERNA 2021.

¹¹ KazLev 4. köt. 349.; vö. KIS 1845. 1. köt. 209–210. (Innen az idézet.)

¹² KazLev 4. köt. 415., 508.

¹³ TÓTH 2021a. 66.

¹⁴ KazLev 7. köt. 179.

¹⁵ KazLev 8. köt. 14., 81.; TÓTH 2021a. 77.

¹⁶ KazLev 8. köt. 280–281.

¹⁷ KazLev 9. köt. 21.

Kis Lajos 1811 őszétől ismét Sopronban folytatta középfokú tanulmányait, és tehetségével csakhamar kitűnt diáktársai közül. A bécsi Magyar Kurir korabeli – valószínűleg a tudós polihisztortól, Rummy Károly Györgytől származó – beszámolója szerint a soproni evangélikus líceum növendékeinek 1812. június 27-én tartott év végi vizsgája, illetve nyilvános próbatétele során némely diákok a „*philológiában is megkülönböztették magokat, kik között Kiss Lajos, Jánosnak, a superintendensnek a fia mindnyájok szemét és álmétkodását magára vonta.*”¹⁸ Kis János 1812 júliusában örömmel újságolta Kazinczynak, hogy Lajos fia Zay (Imre) báró fiával – a vele egykorú, 1830-ban grófi címet nyert Zay Károllyal, a magyarországi evangélikus egyház későbbi egyetemes főfelügyelőjével és ellenzéki politikussal, aki osztálytársa lehetett Sopronban –, Nyitra vármegyébe ment, s a bárói család ottani birtokain fogja tölteni a vakációt.¹⁹

A következő tanév végeztével tartott vizsgán másik osztálytársának apja, a Somogy megyei táblabíró, Sárközy István is felfigyelt rá, s a következőket írta róla barátjának, Kazinczy Ferencnek: „...oly ifjú Kis Lajos, hogy néki ritka párja. Már exteriorja [külső megjelenése] is igen sok jót mutat. Nem fog oly magas lenni, mint édesatyja, de izmos vagy zömök, vállas, mint az olyak, kiket nagynak esmér a világ. [...] Ékes, vidám ábrázatú, [...] [arca] inkább görög színű, barna, piros, eleven, tüzes szemű vagy átlátható nézésű, olyan forma, mint Kazinczy Ferencé. A maga oskolai tudományaiba méltó 1-ső eminensnek, de ez nem elég kifejezés, mert az néha oldal tekintetekből is megesik, hanem minden próbát kiálló derék fiú.”²⁰ A soproni líceumban tanuló diákra ezekben az években nagy hatást gyakorolhatott az oda apja közvetítésével meghívott, s ott 1810–1813 között filozófiát és történelmet tanító Rummy Károly György bölcséleti doktor, jogtanár, akivel azután később is kapcsolatban maradt.²¹

Kis Lajos soproni diákéveiben egyre élénkebb érdeklődést mutatott a költészet iránt. Tizenhárom-tizennégy évesen, 1810–1811-ben nemcsak Kazinczy Ferenc ódáit és episztoláit fordította le német és latin nyelvre, hanem maga is próbált vereseket faragni. Első irodalmi szárnypróbálkozásait az apja küldte el Kazinczynak, aki jóindulatú kritikát írt róluk, és a fiatalembert további alko-

¹⁸ Magyar Kurir 1812. július 21. (6. sz.) 90.; vö. KazLev 10. köt. 31., 512.

¹⁹ KazLev 10. köt. 51. Zay Károlyról: PÁLMÁNY 2011. 1. köt. 466–467.

²⁰ KazLev 11. köt. 20–21.

²¹ Gemeinnützige Blätter (Zur vereinigten Ofner und Pesther Zeitung) 1837. június 15. (XLVIII.) 377–378. Rummyról: SZINNYEI 1906. 11. köt. 1392–1399.; TÓTH 2021a. 312. Rummy 1815 novemberében az apja közvetítésével küldte meg Kis Lajosnak „Monumenta Hungarica” című művének első kötetét (TÓTH 2021a. 100., 335.), a fiatalembert pedig 1816-ban, már pozsonyi joghallgatóként fizetett elő Rummy művének második kötetére. (RUMY 1816. 2. köt. 359.)

tásokra bátorította.²² Kis Lajos 1812 szeptemberétől 1816-ig tagja, 1814 novemberétől titkára s egy ideig pénztárosa is volt a soproni evangélikus líceum irodalmi önképző diákköröként működő Magyar Társaságnak, amelyet – néhány társával – még az apja alapított 1790-ben.²³

Kis e társaságban alkothatta s mutathatta be először azokat az epigrammákat (szám szerint 18-at), amiket 1815 októberében juttatott el Horváth István szerkesztőhöz a Magyar Dámák Kalendáriumára.²⁴ Amikor Kis János 1816 februárjában véleményezésre küldte el fia néhány versét Kazinczy Ferencnek,²⁵ Kazinczy a következőket válaszolta soproni barátjának: „Az Isten tartsa meg ezt a kedves gyermeket Neked és a hazának, sőt az emberiségnek. Mondjad a mi kedves Lajosunknak, hogy őtet a barátságának legszentebb érzései közt örömmel ölelem.” Kazinczy a verseket olvasva nemcsak barátjává fogadta, hanem egyenesen a fogadott fiának tekintette Kis Lajost. Műveiről komoly kritikát írt, s biztatta, hogy „szerencsésebb” alkotásait küldje el hozzá bátran, de még ne siessen velük kilépni a nyilvánosság elé.²⁶

A fiatalembert boldogsággal töltötte el, hogy apjának két híres barátja, Kazinczy és Berzsenyi Dániel – aki annak idején szintén a soproni evangélikus líceum növendéke volt – „buzdító helyesléssel olvasták és hallgatták” a verseit, s elismerésük neki is „kitűnő helyet ígért a magyar költők sorában”.²⁷ Ifjúkori költeményeinek többsége (szám szerint hét alkotása) az Igaz Sámuel által szerkesztett „Hébe” című irodalmi zsebkönyvben jelent meg 1823-ban és 1824-ben,²⁸ míg két műve Kisfaludy Károly rangosabb „Aurora” almanachjában látható napvilágot 1822-ben és 1823-ban. Utóbbi volt a „Halni s élni a Hazáért” címet viselő verse, melyben így vallotta meg ars poétikáját: szép meghalni a hazáért, de „Szebb a Hazáért élni, s eszével, és / Bölcs s jó tanáccsal a Haza s nép javát / Fenntartani, s áldást hintni széjjel [...]; Én hát hazámért élni fogok”.²⁹

Kis Lajos az apja javaslatára már a soproni evangélikus líceum akadémiai tagozatán jogi tanulmányokba kezdett. Miután az 1814/1815-ös tanévben ott végzhette el az első évfolyamot, másodévre a pozsonyi királyi akadémia jogi

²² KazLev 8. köt. 14–15., 32–34., 92., 280–281., 301., 391.

²³ BDEL SMT ir. Alapszabályok és tagnévsorok. „Munkás Társok” 162. sz., „A Soproni N. M. Társaság Titoknokjai rendje és száma” 23. sz.; vö. BODOLAY 1963. 712.

²⁴ SZINNYEI 1899. 6. köt. 363.

²⁵ KazLev 13. köt. 454.

²⁶ KazLev 14. köt. 21–22.

²⁷ KIS 1866. 30.

²⁸ Hébe 1823. 76–77., 174., 242., 255., 287.; Hébe 1824. 56.

²⁹ Aurora 1822. 167.; Aurora 1823. 291. (Innen az idézet.)

fakultására iratkozott be 1815 novemberében.³⁰ A pozsonyi jogakadémián – amint azt apjának Kazinczyhoz írt leveléből tudjuk – első eminens volt mind-egyik professzora előtt.³¹ A következő év januárjában arra kérte apját, engedje meg neki, hogy az akadémia elvégzése után vagy az ügyvédi diploma megszerzését követően látogathassa a németországi Göttingen és Jena egyetemeit.³² Kis János – talán Kazinczy javaslatára – azt tanácsolhatta fiának, hogy előbb tegye le a biztosabb egzisztenciát jelentő ügyvédi vizsgát, s csak azután tanuljon külföldi egyetemen. Erre utal, hogy Kis Lajos az akadémia elvégzése után, 1816 szeptemberének végén Zala vármegye első alispánjához, Szegedy Ferenc cs. kir. kamaráshoz ment patvariára.³³ Kis János így számolt be néhány hónappal később fia zalai joggyakorlatáról az egyik rokonának: „*Lajosom Sz[ent] Mihály naptul fogva Szegedy v[ice]ispán úrnál van. Semmiről nem panaszkodik, sok nemességgel, kivált Szala vármegyeivel megesmerkedik, minthogy principálisa [előljárója] igen hospitális [vendégszerető]. Azt írja, hogy a vármegye közdolgai folyamatját a v[ice]ispán hivatalától fogva az utolsó esküdtéig megesmerheti, de prókatori praxisa [ügyvédi gyakorlata] kevesebb van, kivévn, hogy az urbariális dolgokban a principálisa magával szokta hordozni, ha exmissiói [küldetesei] vagynak, s a fiscalisával [ügyészével, tudniillik a megyei főügyésszel] adat neki törvénykezést [értsd: igazságszolgáltatást] illető dolgokat.*”³⁴

Kis Lajos 1817 tavaszán Szegedy Ferenc ötvösi kastélyában találkozott Fesetics György gróffal, aki a szemére vetette, hogy a neves irodalmár fiaként távolmaradt az 1817 februárjában rendezett első keszthelyi Helikontól, azaz költői ünneptől, s oda még verset sem küldött. Mivel principálisa ekkor megígérte, hogy a legközelebbi ünnepségre magával viszi,³⁵ a fiatalember esetleg résztvevője lehetett az 1817 májusában tartott második keszthelyi Helikonnak, de még abban a hónapban hazatért Sopronba, s ott az evangélikus vallású helybeli ügyvéd és városi tanácsos, Schätzel (Schätzl) Mihály mellett folytatta joggyakorlatát.³⁶

Fél évvel később, 1817 novemberének végén vagy december elején Pestre ment, és az ügyvédképzés korabeli általános szabályait követve a Királyi

³⁰ KazLev 12. köt. 419.; KazLev 13. köt. 300., 454–455.; M. NOVÁK 2007. 234.

³¹ KazLev 14. köt. 195.

³² KazLev 13. köt. 455.; KazLev 14. köt. 195.

³³ KIS 1846. 2. köt. 40.; KazLev 14. köt. 251., 302.

³⁴ TÓTH 2021a. 103.

³⁵ KazLev 14. köt. 154.

³⁶ MNL OL O 81. 1. cs. fol. 215v. „Nomina et cognomina censurandorum termino S. Martini [1]819.” Schätzel Mihályról: PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 2067.

Táblán esküdött fel jurátusnak. A Királyi Tábla jegyzőjeként két előjárója volt: Ott Dániel, a tábla akkoriban kinevezett ítélőmestere (Pest megye volt másod-alispánja és országgyűlési követe, a pesti evangélikus egyházközség felügyelője),³⁷ valamint rokona – édesanyja unokatestvérének férje –, az egykori soproni líceumi diák, a szintén evangélikus Sztrokay Antal táblai ügyvéd.³⁸ Kis Lajos pesti joggyakorlata idején ismerkedett meg s kötött barátságot jurátustársával, Bártfay Lászlóval,³⁹ aki 1819-ben Károlyi György gróf titkára, majd ügyvéd lett, pesti otthonában működő irodalmi szalonjával pedig a fővárosi kulturális élet meghatározó szereplőjévé vált az 1820-as években.⁴⁰

Kis Lajos a Királyi Tábla 1819. Szent Márton-napi ülészakán tette le Pesten az ügyvédi vizsgát, s december 23-án nyert prókatori oklevelet. Diplomáját Sopron vármegye 1820. január 17-ei közgyűlésén hirdették ki.⁴¹ Noha az oklevél megszerzése után eredetileg – amint azt már említettem – „német univerzitásra” kívánt menni, ilyen irányú további tanulmányainak azonban nincs nyoma sem a németországi egyetemek, sem az ausztriai felsőoktatási intézmények anyakönyveiben.⁴² Annyi bizonyos, hogy pályakezdőként – jobb lehetőség híján – 1820 első hónapjaitól kezdve Sopronban ügyvédeskedett, noha a városban „irtóztató sok ifjú prókátor” volt.⁴³

Apja, elsősorban azért, hogy előmozdítsa fiai „polgári jobblétét”, azaz társadalmi érvényesülését, 1820 februárjában audiencián folyamodott nemességért az uralkodóhoz,⁴⁴ mire I. Ferenc császár és király Bécsben, 1822. augusztus 2-án kelt adománylevelében nemességet és címert adományozott Kis Jánosnak, a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspökének, valamint feleségétől, Pellikán Erzsébettől született fiainak, Lajosnak és Jánosnak.⁴⁵

³⁷ MNL OL O 81. 1. cs. fol. 215v. Ott Dánielről: PÁLMÁNY 2019. 1. köt. 783.

³⁸ MNL OL O 81. 1. cs. fol. 215v.; TÓTH 2021a. 103., 105. Kis János 1818. február 14-én írta Kazinczynak, hogy Lajos fia Sztrokaynál van. (KazLev 1905. 15. köt. 481.) Sztrokayról: SZINNYEI 1909. 13. köt. 1148–1150.; PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 2145.; TÓTH 2021a. 338–339.

³⁹ KIS 1866. 42–43.; KALLA 2010. 523.

⁴⁰ FÁBRI 1987. 503–537.; KALLA 2010. 520–528.

⁴¹ MNL OL O 81. 1. cs. fol. 215v.; MNL GYMSV SL kgy. jkv. 1820:525.

⁴² SZÖGI 1994.; SZÖGI 2001.; SZÖGI 2013.

⁴³ KazLev 17. köt. 299–300.

⁴⁴ KazLev 17. köt. 300.; KIS 1845. 1. köt. 228. Kazinczy már egy évtizeddel korábban, Festetics Ignác gróf közbenjárásában reménykedve arra kérte barátját, Sárközy Istvánt, hogy ösztönözze Kis Jánost a nemesség megszerzésére: „Kérd, hogy mesterkedjék ezen. Kisnek gyönyörű reményű fia van, s Magyarországon a nem nemes annyi, mint a nem polgár.” (KazLev 18. köt. 560.)

⁴⁵ MNL OL A 57. LR 64. 725–728.; vö. KESZEI 2013. 650.

Kis Lajos mintegy kétéves soproni ügyvédi praktizálást követően, 1822 tavaszán határozta el – bizonyos, közelebbről nem ismert kényszerítő körülmények hatására, szándékai és vágyai ellenére⁴⁶ –, hogy Bécsben próbál szerencsét, ahogy azt apja már rögtön a diploma megszerzése után tanácsolta neki. Áprilisban ment el állást keresni a császárvárosba,⁴⁷ s 1822 novemberében már biztosan a Bécsben székelő Erdélyi Udvari Kancellária alkalmazottjaként dolgozott, mint Udvarnok Lajos udvari ágens első „secretáriusa”, azaz titkára. Apja néhány hónappal később arról tájékoztatta Kazinczyt, hogy fia elégedett ezzel a tisztségével.⁴⁸

KIS LAJOS UDVARI ÁGENSI TEVÉKENYSÉGE (1833–1848)

A Bécsben élő és dolgozó Kis Lajos 1825 körül megházasodott: feleségül vette a római katolikus vallású, nemesi származású, bodóbari és nagylucsei Mészáros Magdolna Máriát. Vegyes házasságukból három fiú (1826 körül Lajos, később Gusztáv, 1837. március 20-án pedig Gyula), valamint két lány (Emma, az idősebb és 1831 körül Zsófia) született; legalábbis ennyien érték meg a felnőtt kort, illetve voltak életben apjuk halálakor.⁴⁹

Kis hivatali munkájával szerzett jövedelme az 1820-as évek végén már lehetővé tette, hogy egyes magyar arisztokratáknak jelentős pénzösszegeket kölcsönözzön.⁵⁰ Családja és jövedelme örömteli gyarapodásával ellentétben hivatali karrierjében nem történt érdemi előrelépés az 1820-as években. Kis János 1830 októberében arról panaszkodott Kazinczynak, hogy Lajos fia „még most is csak solicitátor” [szorgalmaztató, ügyintéző], s feljebb jutására egyelőre nincs „kedvező s biztató kilátás”.⁵¹ Amikor a kolerajárvány 1831-ben elérte Magyarországot, Kis már a Magyar Királyi Udvari Kancellária mellett működő egyik udvari ágensi hivatal alkalmazottja volt (véltetőleg segédügyvivőként),

⁴⁶ KIS 1866. 30.

⁴⁷ KazLev 18. köt. 73.

⁴⁸ KazLev 18. köt. 198., 245.; vö. KOVÁCS 1975. 313.

⁴⁹ OSZK Gyászjelentések. Kis Lajos családi gyászjelentése, 1869. május 2.; SZINNYEI 1899. 6. köt. 363.; KESZELI 2013. 651–652., 654.

⁵⁰ SPIRA 1963. 347., 351. (Arra semmilyen forrás, például Kis János levelezése sem utal, hogy ezt az összeget nem Kis Lajos kölcsönözte Széchenyinek, hanem esetleg csak közvetített volna az apja, az evangélikus püspök és a gróf közötti hitelügyletben.)

⁵¹ KazLev 21. köt. 388.

s onnan ment több hónapos soproni szabadságra, miután a szigorú ausztriai határzár miatt gyakorlatilag leállt a magyar kancellária munkája.⁵²

Széchenyi István gróf a következő évben, 1832 júliusában ugyan már ágensként említette Kis Lajost a naplójában,⁵³ ám Kis megbízatása ekkor még csupán ideiglenes lehetett. Hivatalos kinevezésére csak azt követően kerülhetett sor, amikor elődjét, Sok Jánost 1833. május 27-én saját kérésére felmentették a bécsi Magyar Királyi Udvari Kancelláriánál addig viselt udvari ágensi hivatalából. Így lett Kis Lajos 1833 májusának végén a magyarországi evangélikus egyház udvari ügyvivője.⁵⁴ A Jelenkor című lap később azzal egészítette ki az erről szóló híradást, hogy Kist nem pusztán az evangélikusok ügyvivőjévé, hanem „általános agenssé (ügyviselővé)” nevezték ki a magyar kancellária tanácsülésében, így nemcsak az evangélikusok ügyét mozgíthatja elő, hanem „ország- és divatszerte mindenekét, kik bizodalommal őt megtisztelni hajlandók és szívesek”.⁵⁵

Kis kinevezésekor a magyarországi evangélikus egyház rangidős vallási ügyvivője Procopius György helytartótanácsi és kamarai ágens volt, aki 1821-től 1848-ig a budai várban, a herceg Esterházy-házban lakott és működtette ügyvivői irodáját.⁵⁶ Procopius a Felvidékről származott: Szakolca szabad királyi városban született 1788. április 16-án evangélikus, nem nemesi családban, Procopius János festő, evangélikus egyházfi és Novák Anna gyermekeként.⁵⁷ 22 évesen, az 1810/11-es tanévben – hasonlóképpen, mint később Kis Lajos – másodéves joghallgató volt a pozsonyi királyi akadémián,⁵⁸ az ügyvédi diploma megszerzése után, 1816 decemberében pedig jogászként tett Pesten hivatali esküt.⁵⁹ Tisztviselői karrierjét elsősorban Nyizsnyánszky (Nisnyánszky)

⁵² KIS 1866. 29.

⁵³ SZIN 4. köt 283.; vö. SZÉCHENYI 1982. 715.

⁵⁴ Jelenkor 1833. 45. sz. (június 5.) 353.; Magyar Kurir 1833. 47. sz. (június 11.) 377.; Hazai s Külföldi Tudósítások 1833. 47. sz. (június 12.) 369. Mivel a magyarországi evangélikus egyház 1833-ban nem tartott egyetemes gyűlést, csak a következő esztendei, 1834. május 29-ei rendkívüli gyűlésén gyűlésen jelentette be a levezető elnök, hogy a hivataláról lemondott Sok János helyébe Kis Lajost választották meg szótöbbséggel kancelláriai vallásügyi ágensnek. (Vö. HAAN 1882. 54.)

⁵⁵ Jelenkor 1833. 64. sz. (augusztus 10.) 505.

⁵⁶ Evang. névtár 1834. 10.; Evang. névtár 1838. 4.; Evang. névtár 1848. 5., 81.; Budapesti utasító 1848. 117.; FALLENBÜCHL 1972. 390. Procopius György Habsburg főhercegektől kapott megbírólevelei: MNL OL R 6. 5. t. A Procopiusához intézett levelek: MNL OL P 552.

⁵⁷ Szakolcai evangélikus egyházközség keresztelési anyakönyve, 1788.

⁵⁸ M. NOVÁK 2007. 210.

⁵⁹ Procopius György eskütétele: MNL OL R 6. 5. t. Az uralkodó, I. Ferenc nevében kiadott, idősebb Mailáth György által aláírt tanúsítvány, Pest, 1816. december 21.

Johanna nemes kisasszonnyal Pesten, 1819. június 29-én kötött házassága segítette elő,⁶⁰ mivel apósa, Nyizsnyászky (Nisnyánszky) György ügyvéd – aki az 1790-es években távollévő főrendek képviselőjében részt vett a pozsonyi országgyűléseken is – 1782-től a magyarországi evangélikus egyház egyetemes ágense, illetve általános ügyvivő volt Pozsonyban, majd 1785-től Budán a Helytartótanácsnál és 1791-től ugyanott a Magyar Kamaránál.⁶¹ Procopius György az 1810-es évek második felében valószínűleg apósa ágensi irodájában dolgozott,⁶² s az évtized végén már „segédügynök” volt. Mivel munkáját közmegelegedésre végezte,⁶³ Nyizsnyászky György 1821. január 10-én bekövetkezett halála⁶⁴ után ő kapta meg annak valamennyi tisztségét. A „Hazai s Külföldi Tudósítások” 1821 márciusában adta hírül, hogy a „*Magyar Kir. Udvari Kamara Procopius György urat, akit Nisnyánszky György helyett a Kir. Helytartótanács már előbb agenssé nevezett, hasonlóképpen a Királyi Kamaránál is agenssé nevezni méltóztatott, s a boldogult ipának principálisai [apósának előljárói] is bizodalmaikkal megtisztelték.*”⁶⁵ Az evangélikusok 1821. szeptember 1–2-ai egyetemes gyűlése elhunyt apósa helyébe – az addigi fizetéssel – egyhangúlag Procopiust választotta meg „vallásügynöknek”.⁶⁶

Az 1820-as években több alkalommal kapott, egyre szélesebb körű felhatalmazást, hogy mint helytartótanácsi és kamarai ágens teljes jogkörrel képviselje a Habsburg főhercegeket (magyarországi uradalmaik, birtokaik ügyeiben) a budai kormányshékekénél.⁶⁷ Utóbbi megbízásainak teljesítésére, valamint általános hivatali érdemeire való tekintettel V. Ferdinánd császár és király tizennégy évvel később, 1835. április 1-jén nemességet és címet adományozott Procopius

⁶⁰ PÁLMÁNY 2019. 2. köt. 1334. Nyizsnyászky Johanna Procopius György feleségeként volt 1833-ban a Regélő előfizetője. Vö. Regélő 1833. április 28. (8. sz.) 61.

⁶¹ Magyar Almanak 1796. 156.; NAGY 1861. 8. köt. 157.; ZOVÁNYI 1914. 80.; MÁLYUSZ 1939. 590–591., 606., 643.; FALLENBÜCHL 1972. 390.; KOVÁCS – TAKÁCS 2018. 183.; PÁLMÁNY 2019. 2. köt. 1334.

⁶² Procopius György 1860 októberében, a Bányai Evangélikus Egyházkerület pesti közgyűlésén nyújtotta be „47 évi vallásügynöki működésére vonatkozó emlékiratát” (BBEEK közgy. jkv. 1860. október 8–11. VII–VIII.), ez a dokumentum azonban sajnos nem található meg az egyházkerület 1860. évi iratai között (Ulakcsai Zoltán levéltáros, az Evangélikus Országos Levéltár munkatársa szíves közlése).

⁶³ HAAN 1882. 45.

⁶⁴ KOVÁCS – TAKÁCS 2018. 183.

⁶⁵ Hazai s Külföldi Tudósítások 1821. 20. sz. (március 10.) 154.

⁶⁶ HAAN 1882. 45.

⁶⁷ A József nádor, I. Ferenc és V. Ferdinánd által Procopius számára kiadott megbízólevelek: MNL OL R 6. 5. t. Buda, 1822. január 24., Bécs, 1822. március 9., Bécs, 1823. január 31., Bécs, 1828. július 19.

Györgynek, valamint nemesi származású feleségétől, Nyizsnyánszky Johannától született gyermekeinek, Pálnak, Hugónak, Vilmosnak, Johannának, Vilmának, Ilonának és Gabriellának,⁶⁸ s nemességüket ugyanabban az évben Pest vármegyében hirdették ki.⁶⁹ (Az ágensi tisztség ellátása Procopius több bécsi pályatársa esetében is kiváltságok elnyerését eredményezte: Jurkovics Mátyás udvari ügyvivő 1824-ben birtokadományt és nemesi előnevet, Kassics Ignác udvari ágens pedig 1838-ban nemességet kapott az uralkodótól.)⁷⁰

Kis Lajos udvari ágens – akit idővel több magyarországi vármegye is táblabírájának nevezett ki – 1833 júniusának elejétől kezdve közel tizenöt évig, 1848 tavaszáig evangélikus vallásügyi és általános ügyvivőként tevékenykedett Bécsben a Magyar Királyi Udvari Kancelláriánál, ahol vele együtt összesen 12 udvari ágenst alkalmaztak. Szolgálati lakása és ágensi hivatala 1840-ig a Hofburg udvari könyvtárával szemközti, Josephplatz 1155. szám alatti impozáns, háromszintes palotában volt, melynek földszintjén egy udvari ékszerészüzlet működött,⁷¹ míg az 1840-es években a bécsi belváros nyugati részén, az erdélyi és magyar kancellária egybeépített barokk épülettömbjével átellenben, a Vordere Schenkenstrasse 35. szám alatt kereshették fel az ügyfelek.⁷² Az utolsó időszakban, 1847 novemberétől 1848 áprilisáig az ő ügyvivői irodájában dolgozott ifjú jogászként Görgei Artúr öccse, az evangélikus vallású Görgey István.⁷³

⁶⁸ MNL OL A 57. LR 66. 278–281.

⁶⁹ KÖSZEGHI 1899. 303.; vö. KEMPELEN 1914. 8. köt. 432–433.

⁷⁰ Jurkovicsról: MNL OL A 57. LR 64. 1055–1057. (Bécs, 1824. november 12.); vö. GYULAI 2018. 60. Kassicsról: MNL OL A 57. LR 66. 678–681. (Bécs, 1838. július 19.); vö. SZINNYEI 1897. 5. köt. 1148–1149.

⁷¹ Evang. névtár 1834. 10.; Hof- und Staats-Schematismus 1834. 694–695.; Hof- und Staats-Schematismus 1837. 179., 718.; Evang. névtár 1838. 4.; Tudományos Gyűjtemény 18. (1834) IX. 134.; Tudományos Gyűjtemény 19. (1835) XII. 134., 174. Színezett litográfia erről az épületről: WM OS Inventarnummer 105971/11. „Situations-Plan der k. k. Haupt- und Residenzstadt Wien nebst den Ansichten von Wohngebäuden der vorzüglicheren Geschäfts-Männer, von Carl Graf Vasquez.” [15. kép:] „Wohnung des königl. ungar. Hofagenten Herrn Ludwig von Kis; Die k. k. Hofjuweliere Pioté & Köchert, Josefs Platz No. 1155.” (Napjainkban Pallavicini-palota néven ismert a Josefplatz 5. sz. alatti reprezentatív épület.) A Kis Lajos bécsi lakásainak azonosításához használt – utcanevekkel és házszámokkal ellátott – várostérkép: WM OS Inventarnummer 169809. „Grundriss der Stadt Wien und Angabe der Comptoirs und Niederlagen der k. k. priv. Grosshändler dann der bürgerl. Tuchhändler im Jahr 1828.”

⁷² Hof- und Staats-Schematismus 1843. 634.; vö. Közhasznú honi vezér 1843. 222.; SZALKAY – NÉMETH 1846. 64.; Hof- und Staats-Handbuch 1847. 660.; Budapesti utasító 1848. 64. (Ez az épület a jelenlegi Bankgasse 3. sz. alatti palota helyén állhatott.)

⁷³ GÖRGEY István 1916. 316.; GÖRGEY Albert 1916. 75.; vö. HERMANN 2009. 22.

Kis Lajos udvari ágensként elsősorban a magyarországi evangélikus egyház egyeteme, valamint az egyes evangélikus egyházkerületek, egyházközségek, lelkészek és tanítók érdekeinek és hivatalos ügyeinek képviselését látta el a magyar kancelláriánál. Az evangélikus egyetemes és egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy – az 1828. március 24-ei egyetemes gyűlés határozata nyomán,⁷⁴ Procopius Györgyhöz hasonlóan – évente beszámolt megbízóinak a császárvárosban egyházi ügyekben végzett közvetítő tevékenységéről, illetve a „legfelsőbb helyen előmozdított vallási tárgyokról”, a közgyűlés pedig jegyzőkönyvileg is méltányolta buzgó szorgalmát, mely a jelentéseiből kitűnt.⁷⁵ Kis ugyanakkor segítette egyes evangélikus egyházi és világi személyek hivatalos és magánügyeinek intézését is; 1835 áprilisában például a külföldi tanulmányútra készülő Székács József – a leendő evangélikus lelkész és püspök, aki korábban (Kishez hasonlóan) maga is a soproni líceum diákja volt – tett nála látogatást Bécsben, útlevélkérelme ügyében.⁷⁶

Kis Lajos közvetlen egyházi főnöke és kapcsolattartója a magyarországi evangélikus egyház világi előjárója, egyetemes főfelügyelője volt. E tisztséget ágensi pályafutása első éveiben Prónay Sándor báró, 1840-től pedig egykori soproni diáktársa, Zay Károly gróf töltötte be. Kis az 1830-as években latin nyelven, majd 1841-től magyarul írt beszámolóit, jelentéseit és leveleit a főfelügyelőnek küldte meg, illetve az ő közvetítésével juttatta el egyháza egyetemes közgyűléséhez.⁷⁷ Az 1840. évre vonatkozó jelentésében – a hosszan sorolt egyedi ügyek intézése, például 71 házassággal kapcsolatos felmentés és a „hit-tan jelöltek” külföldi egyetemi tanulmányaihoz szükséges 12 útlevélkérelme intézése mellett – kiemelten foglalkozott egyháza feliratának sorsával, melyben az evangélikus egyházkerületek a vegyes házasságokat akadályozó római katolikus papok cselekedetei ellen emeltek szót.⁷⁸ Kis Lajos a következő évben – számos vegyes tárgyú egyedi ügy intézésén túl – legnagyobb számban szintén

⁷⁴ Az 1828. március 24-ei evangélikus egyetemes gyűlés arról határozott, hogy a „vallásügy-nökök” ezentúl évről évre terjesszék be jelentéseiket a hozzájuk kerülő tárgyokról és arról, hogy milyen lépéseket tettek azok elintézésére. Vö. HAAN 1882. 50.

⁷⁵ EE közgy. jkv. Pest, 1845. augusztus 15. 6.; Pest, 1847. augusztus 15. 8.; BEEK közgy. jkv. Pest, 1845. augusztus 12. 7.; Pest, 1846. augusztus 12. 7.; Pest, 1847. augusztus 12. 7.; DEEK közgy. jkv. Győr, 1843. július 12. 5.; Veszprém, 1845. augusztus 13. 3.; vö. HAAN 1882. 60., 71.

⁷⁶ SZÉKÁCS 2008. 23., 88.

⁷⁷ Kis Lajos latin nyelvű éves jelentései: EOL AGE II. c. 5;16. Bécs, 1834. január 25.; II. c. 8;81. Bécs, 1836. január 1. Kis magyar nyelvű levelei Zay grófhhoz: EOL AGE II. e. 1;14. Bécs, 1841. március 17.; II. 2. 5;8. Bécs, 1842. január 1.

⁷⁸ EOL AGE II. e. 1;14. Bécs, 1841. január 1.

a házassági felmentésekkel és útlevélkérelmekkel foglalkozott; az előbbivel összesen 54 különböző személy, utóbbival pedig 18 fő esetében.⁷⁹

Kis bécsi ügyintézése során általában a magyar kancellária különböző rangú tisztviselőivel lépett kapcsolatba, de az is előfordult, hogy személyesen találkozott az uralkodóval, V. Ferdinánddal; így például 1842-ben „egyenesen Őfelsége atyai kezeibe” nyújtotta be a magyarországi evangélikus egyház vegyes házassági sérelmek iránti felterjesztését.⁸⁰ Kis 1843-ban 52 személy házassági felmentése és 20 fő útlevélkérelme mellett főként az evangélikus vallásra áttérni, illetve azt megtartani szándékozók ügyeit intézte; utóbbiakat kilenc különböző személy és egy hétfős szakolcai család esetében.⁸¹

Kis Lajos vallási ügyvivőként szorosan együttműködött a Bécsben tevékenykedő másik magyar protestáns ágenssel, a magyarországi református egyházkerületek által megbízott Barkassy Imrével. A vagyontalan református nemesi családból származó, Kisnél nyolc évvel fiatalabb (Miskolcon, 1805. október 5-én született) Barkassy jogot végezve, 1828 júniusában tett ügyvédi esküt.⁸² Ezután – amint azt már 1826-ban tervezte s meg is írta Kazinczynak – Udvarnok Lajos bécsi udvari ágens vehette maga mellé.⁸³ A Zemplén megye ellenzéki ifjai közé tartozó Barkassy az 1830-as évek elején már Bécsben élt, onnan levelezett Lónyay Gáborral.⁸⁴

A Hazai s Külföldi Tudósítások 1834 augusztusában tette közzé, hogy a magyar kancellária július 11-ei határozatában Barkassy Imre ügyvédet nevezte ki a korábbi református vallási ügyvivő, Szűcs István halálával megüresedett udvari ágensi hivatalra.⁸⁵ A bécsi protestáns ügyvivők együttműködésére két példa: Kis Lajos 1838 januárjában arra tett ígéretet a magyarországi evangélikus egyház egyetemes főfelügyelőjének, hogy református kollégájával együtt szívesen és buzgón előmozdítja a kassai evangélikus gyülekezet legfelsőbb helyen beterjesztett ügyét,⁸⁶ 1841 októberében pedig az alábbiakról tájékoztatta az evangélikus egyház világi előjáróját: „*Barkassy agens collegám csak néhány nap előtt érkezvén meg Pestről, a nyolc superintendentia [tudniillik a négy*

⁷⁹ EOL AGE II. e. 5;8. Bécs, 1842. január 1.

⁸⁰ DEEK közgy. jkv. Győr, 1843. július 12. 5.

⁸¹ EOL AGE II. e. 11;4. Bécs, 1844. január 1.

⁸² PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 1535–1536.

⁸³ KazLev 19. köt. 538.

⁸⁴ Barkassy Lónyayhoz írt leveleit idézi: KECSKEMÉTI 2008. 36., 64–65., 75., 123., 125., 186–187., 192.

⁸⁵ Hazai s Külföldi Tudósítások 1834. 11. sz. (augusztus 6.) 81.

⁸⁶ EOL AGE II. d. 4;14.

evangélikus és négy református egyházkerület] nevében a vegyes házassági sérelem orvosoltatásáért Őfelségéhez intézett s magával hozta folyamodást, mihelyt alkalmas időt nyerhettünk, személyesen és együtt benyújtók a cancellár Őex[cellentiá]jánál.”⁸⁷

Mivel a magyar cancelláriánál, Bécsben benyújtott kérelmeket egyes esetekben Budára, a Helytartótanácsához tették át ügyintézésre, illetve az utóbbi kormányshoz indított ügyek számos alkalommal a cancellárián folytatódtak és fejeződtek be, ezekben az ügyekben mind a bécsi, mind a budai evangélikus ágensnek el kellett járnia. Ilyen esetekben Kis Lajos és budai kollégája, Procopius György nyilván egymással is kapcsolatba léphettek, illetve együttműködhetek. Procopius evangélikus vallási ágensként – amint az éves „Ügynöki tudósítás”-aiból kitűnik – 1840 és 1844 között a következő, evangélikusokat érintő vallási ügyekben járt el a Helytartótanácsnál: engedélyek kieszközlése a szabad vallásgyakorláshoz, a vallási átmenettel (a katolikus hitről a protestánsra, vagy a protestánsról a katolikusra való áttéréssel) kapcsolatos ügyintézés, házassági felmentések megszerzése, a külföldi egyetemre hittudományi tanulmányok végzésére indulók útlevelelőgyeinek intézése, egyes egyházközségek számára engedély szerzése segélygyűjtésre, valamint néhány esetben pénzügyi támogatás biztosítása az egyházközségeknek. Procopius, jelentős részben hasonló ügyekben közreműködve Budán, mint Kis Lajos Bécsben, 1840. július 1-jétől 1841. június 30-áig 16 evangélikus egyházközség és 96 evangélikus személy, 1841/42-ben nyolc egyházközség és 133 személy, 1843/44-ben pedig három egyházközség és 109 személy különböző vallási ügyeinek elintézésében segédkezett.⁸⁸

Kis Lajos általános udvari ügyvivőként – törvényhatóságok, magántársaságok vagy éppen magánszemélyek felkérésének eleget téve – is szerteágazó érdekérvényesítő tevékenységet folytatott a császárvárosban az 1830-as, 1840-es években, s több szempontból is fontos, nélkülözhetetlen háttéremberré vált. Széleskörű és befolyásos kapcsolatrendszeréről így vallott későbbi visszaemlékezésében: „*házámnak azon korbéli, bármely párthoz tartozó, születésre, állásra, birtokra nézve bármily magas helyzetben lévő, legkitűnőbb fiaival, igen kevés kivétellel, részint hivatalos, részint más érintkezésbe, összeköttetésbe s ismeretségbe jutottam*”.⁸⁹

⁸⁷ EOL AGE II. c. 5;16.

⁸⁸ EOL AGE II. e. 5;8.; II. e. 5;8.; II. e. 11;4.

⁸⁹ KIS 1866. 36.

Általános udvari ágensként őt bízták meg például 1836 nyarán az akkor alakított „Soproni Vasút Társaság” ügyeinek bécsi képviselésével,⁹⁰ s ő járta ki 1846-ban a magyar kancelláriánál – 50 forint „különleges tiszteletdíj” ellenében –, hogy Sopron szabad királyi város elnyerje a gyapjúvásártartási jogot.⁹¹ 1838 nyarán Munkács város tanácsa fizetett Kisnek 250 forintot, hogy udvari ágensként próbáljon közvetíteni a város és földesura között az úrbéri rendezés ügyében,⁹² 1845-ben pedig evangélikus hittársa, Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója megbízásából a bécsi udvari pénzverőnél rendelte meg a magyar orvosok és természetvizsgálók az évi pécsi vándorgyűlésének emlékérméit.⁹³ (Előző évben ugyanott készíttethette el – apja kérésére – a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület új, magyar köriratú acél pecsétnyomóját is.)⁹⁴

Kis Lajos 1844–1845-ben a felvidéki szobrászművész, Ferenczy István felkérésére azt próbálta kijárni az udvarnál, hogy az uralkodó tegyen évenkénti felajánlást a Ferenczy által tervezett Hunyadi Mátyás emlékmű megvalósítására, e törekvése azonban nem járt sikerrel, elutasították a művész anyagi támogatását.⁹⁵ Az ágens személyiségétől egyébként sem állt távol a művészetpártolás: az 1830-as évek végén tagja, illetve részvényese volt a képzőművészet fejlesztésére alapított bécsi egyesületnek.⁹⁶ Nemcsak apja és annak barátja, hanem a kortárs magyar irodalom iránti tiszteletét is jelzi, hogy 1842-ben 200 ezüsförintot áldozott Kazinczy Ferenc Kis Jánoshoz írt leveleinek kiadására. A kötet szerkesztői, Bajza József és Schedel (Toldy) Ferenc viszonzásul „*Kis Lajosnak, János fiának, egyenes, hű művelt léleknek, a nemzeti nyelv s irodalom zaj nélkül, de buzgó pártolójának tisztelet zálogul*” ajánlották az udvari ágens anyagi támogatásával Budán kinyomtatott kötetet.⁹⁷

Kis feladatköre 1836 körül újabb megbízatással gyarapodott: József nádor főudvarmesteri hivatalának külső alkalmazottjaként ő látta el Bécsben az

⁹⁰ LOVAS 1964. 247.

⁹¹ HORVÁTH 1970. 311–314. Előző évben a Helytartótanácsnál ugyanebben az ügyben Propcius György budai evangélikus ágens képviselte Sopron város érdekeit. (HORVÁTH 1970. 312.)

⁹² LEHOCZKY 1907. 41.

⁹³ ÁGH 1894. I. 2.; ÁGH 1894. II. 1. (Utóbbi közli Kis Lajos Kubinyi Ágostonhoz Bécsből, 1845. július 29-én írt levelét.)

⁹⁴ TÓTH 2021a. 243.

⁹⁵ WALLENTINYI 1912. 350., 368., 370.

⁹⁶ Verzeichniss der ordentlichen Mitglieder 1839. 12.

⁹⁷ KAZINCZY 1842. 1. köt. IX. Kis Lajos Toldy Ferenchez ez ügyben 1840-ben és 1842-ben írt leveleit közli: TÓTH 2021b. 7–14.

úgynevezett „palatinális”, azaz nádori ágens teendőit is.⁹⁸ Így például a nádor meghatalmazottjaként vett részt az 1840-es években az Első Duna-Gőzhajózási Társaság (Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft) bécsi közgyűlésein, ahol egyébként mint szavazati joggal rendelkező részvényes, aktív szerepet játszva és választmányi tagságot betöltve, saját jogán is jelen volt és felszólalt.⁹⁹ Kis Lajos e hivatalából kifolyólag József nádor környezetében is segíthette az evangélikusok érdekeinek érvényesítését, annál is inkább, mert a nádor harmadik felesége, Mária Dorottya főhercegné maga is evangélikus vallású, s a magyar evangélikus egyház befolyásos pártfogója, sőt szószólója volt. A főhercegné olyannyira kegyeibe fogadta a hozzá hivatali ügyekben bejáratos Kis Lajost, hogy amikor a nádor özvegyeként – valószínűleg 1848-ban – felkereste Budán az 1847 szeptemberében átadott evangélikus imaházat, nem a várban, hanem a palatinális ágens feleségénél szállt meg.¹⁰⁰ Az evangélikus egyház budai ágense, Procopius György egyébként Kisnél is közelebbi és szorosabb kapcsolatot ápolt a főhercegnével, akivel nem pusztán ügyviselőként, hanem a budai evangélikus egyházközség felügyelőjeként, azaz világi vezetőjeként személyesen is gyakrabban érintkezhetett Budán.¹⁰¹

Kis Lajos már udvari ágenssé való hivatalos kinevezése előtt kapcsolatban volt az általa nagyra becsült és tisztelt¹⁰² Széchenyi Istvánval: a gróf 1829. október 29-én jelentős összeget, 5000 forintot kölcsönzött tőle Bécsben.¹⁰³ Széchenyi, aki a Magyar Tudós Társaság alapítása óta levelezésben állt és együttműködött Kis apjával, 1830-ban tiszteletpéldányt küldött Kis Jánosnak a „Hitel” című művéből, a következő évben pedig a „Világ”-ból,¹⁰⁴ s e példányokat olvashatta a szuperintendens fia is.

⁹⁸ Hof- und Staats-Schematismus 1837. 179.; vö. Tudományos Gyűjtemény 20. (1836) 12. sz. 134.; Tudományos Gyűjtemény 21. (1837) 12. sz. 118.; Tudományos Gyűjtemény 22. (1838) 12. sz. 128.; Közhasznú honi vezér 1843. 222.; KIS 1866. 35.

⁹⁹ Sitzungs-protokoll 1840. 5., 7., 12.; Sitzungs-protokoll 1841. 5., 16.; Sitzungs-protokoll 1844. 5., 22., 27., 30., 31.; Augsburger Allgemeine Zeitung 1844. Nr. 159. (június 7.) 1271.

¹⁰⁰ PAYR 1910. 27.; PAYR 1926a. 55.; PAYR 1926b. 234.

¹⁰¹ Procopius és a főhercegné (valamint a nádor) kapcsolatáról: SZÉKÁCS 2008. 133., 137., 144–145., 148–149. Procopiust 1828 áprilisában választották meg a budai evangélikus egyházközség felügyelőjének, s e tisztségét 1841 januárjáig, majd 1847 decemberétől töltötte be. (SZTEHLO 1918. 11., 23.)

¹⁰² Erre utaló sorok olvashatók például Kis „Hunnia” című, 1831-ben született költeményének 64. és 65. versszakában. Vö. KIS 1866. 24.

¹⁰³ SPIRA 1963. 347., 351.

¹⁰⁴ TÓTH 2021a. 147., 150.

Széchenyi 1831 októberében újabb olvasnivalókkal örvendeztette meg Kis Jánost. Ekkor angol nyelvű munkákat kölcsönzött neki a saját könyvtárából: a „Library of useful Knowledge” (Hasznos ismeretek könyvtára) című, kéthetente megjelenő tudományszerűsítő kiadványsorozat hat darabját, melyből négy életrajz, kettő pedig Francis Bacon angol filozófus és államférfi „Novum Organum Scientiarum” (A tudományok új rendszere) című, eredetileg 1620-ban, latinul megjelent műve volt. Széchenyi 1831. október 10-ei levelében arra kérte a szuperintendenst, hogy a könyveket „tartsa magánál, vagy adja fiának”, s próbálják meg azokat a magyar viszonyokra alkalmazni. *„Mennél jobban belé időmítja magát Lajos fia az efféle kis angol írásokba – tette hozzá kéréséhez a gróf –, annál nagyobb hasznát fogja vehetni a haza, »aminél nagyobb jutalom becsületes emberre nézve nem lehet«. Ott az élő példa előttünk, Britannia; minek tovább keresnünk? [...] Lajos fiát barátságosan köszöntöm; kéretem, írja meg, ha igen röviden is, miképp találja a kis Library of useful Knowledge[-et]”.*¹⁰⁵

Kis Lajos Bécsben, 1831. december 26-án kelt válaszevele az apja közvetítésével jutott el Széchenyihez.¹⁰⁶ Levelében hálásan köszönte Széchenyi adományát, megtiszteltetésnek tartotta, hogy a küldött füzetekről véleményt mondhat, s ezzel a gróf előtt „lélekben és írásban” tisztelő látogatást tehet. Kis véleménye szerint elvileg igen kíváncsi lett volna a kiadványsorozat hazai használatára, valójában azonban több szempontból sem találta őket igazán hasznavehetőeknek. Az angol szerkesztők ugyanis a magyarnál jóval műveltebb, kifinomultabb saját olvasóközönségüknek szánták a kifejezetten brit nézőpontból elkészített, illetve brit álláspontot tükröző műveket, köztük az angol életrajzokat. Kis egyetértett Széchenyivel, hogy aki ezekben a könyvecskékben keres, az „sok jó és hasznos magot [...], nemkülönben sok jó útmutatást és tanácsot” talál, de arra emlékeztette a grófot, hogy Magyarországon, „a nagy többségről lévén szó, az olvasás szeretete még most oly gyenge, hogy tőle [tudniillik a magyar olvasók többségétől] valami jónak felkeresését kívánni talán már valami felesleges”. Kis nem remélt sok hazai olvasót Bacon „Novum Organum”-ának sem, azonban hajlandó lett volna azt lefordítani, mert Széchenyire nagy hatást gyakorolt az angol filozófus műve. „...igen jól megjutalmazva érezném magamat munkámért – írta a grófnak –, ha annak csak egy magyar olvasóra [...] oly befolyása leend, hogy az, helyheztetése és ereje szerint segítője lesz Nagyságodnak azon szép pályán, melyen Nagyságod oly szerencsésen halad a haza igaz

¹⁰⁵ TÓTH 2021a. 148., 378–379.

¹⁰⁶ TÓTH 2021a. 152–153., 383.

haszna elmozdításában, melyben tettel és szóval tehetsége szerint munkálkodni mindenkinek szent kötelessége”.¹⁰⁷

Széchenyi válaszát nem ismerjük, és arról sem tudunk, hogy Kis Lajos valóban lefordította volna Bacon művét. A gróf a következő évben csak annyit jegyzett fel a naplójában Kissel kapcsolatban, hogy Kis 1832 júliusában osztotta meg vele a bécsi udvari, illetve kormányzati körökben szerzett értesülését, mely szerint ő, tudniillik Széchenyi „*minden oldalról gyűlöletes*”.¹⁰⁸ Széchenyi 1833. november 13-án a Magyar Tudós Társaság levelező tagjául ajánlotta a néhány hónappal korábban bécsi ügyvivővé kinevezett Kis Lajost, azzal az indokkal, hogy udvari ágensként a „*magyar és külföldi philologiai ismeretei és bécsi összeköttetései által a Társaságnak több tekintetben szolgálatot tehetend*”, ám a két nappal későbbi akadémiai tagválasztás során nem méltányolták a gróf kérését.¹⁰⁹

Széchenyi – mint az Első Duna-Gőzhajózási Társaság részvényese és támogatója – az 1840-es években leginkább a társaság bécsi közgyűlésein találkozhatott az ott szintén aktív szerepet játszó, választmányi tagságot is vállaló Kissel. A társaság meghatározó tagjaival intenzív kapcsolatokat ápoló gróf a közgyűléseken kívül is érintkezhetett Kissel, ez irányú esetleges együttműködésüket azonban nem ismerjük. Széchenyi naplójában csak annak van nyoma, hogy 1844 augusztusában egy másik, magántermészetű ügy felderítésével bízta meg az udvari ágenszt.¹¹⁰

A magyarországi közlekedési infrastruktúra fejlesztését különösen szívügyének tekintő Széchenyi egyik kezdeményezője és támogatója volt az 1847. augusztus 20-án átadott Sopron–Bécsújhely közötti vasút létrejöttének. E vasútvonalat a Széchenyi elnöklétével működő Sopron–Bécsújhelyi Vasúttársaság építtette, melynek munkáját mind Budán, mind Bécsben segítették a kormányzések mellett tevékenykedő evangélikus ágensek, Procopius György és Kis Lajos.¹¹¹ A gróf kettejük közül Procopiussal volt szorosabb, személyes kapcsolatban: vele ez ügyben 1844 júniusától 1845 februárjáig több alkalommal találkozott és tartott megbeszélést Budán.¹¹²

¹⁰⁷ MTA KIK Kt. K 205/153. Kis Lajos levele Széchenyi Istvánhoz, Bécs, 1831. december 26.

¹⁰⁸ SZIN 4. köt. 283.; vö. SZÉCHENYI 1982. 715.

¹⁰⁹ Akadémiai Értesítő 1906. 17. köt. 10. füz. 503., 508.

¹¹⁰ SZIN 6. köt. 93.

¹¹¹ PERKOVÁTZ – KUBINSZKY 1957. 44–64. E munka nem említi Kis közreműködését, csak Procopius szerepére tér ki röviden.

¹¹² SZIN 6. köt. 75., 83., 135., 137., 139., 176.; SZIL 3. köt. 304–306. Széchenyi Procopiushoz címzett, Pozsonyban, 1844 júliusának közepén ez ügyben írt eredeti levele: MNL OL R 6. 5. t. Közli: BARTFAI SZABÓ 1943. 2. köt. 53.; vö. PERKOVÁTZ – KUBINSZKY 1957. 53.

A hosszadalmas hivatali ügyintézésel elégedetlen gróf emellett 1844-ben több ízben Kis Lajos bécsi közbenjárását is kérte a hivatalos engedélyek mielőbbi megszerzése érdekében. Amikor azután a Helytartótanács jóváhagyta és Bécsbe terjesztette fel a Sopron–Bécsújhely közötti vasútvonal engedélyezését, Széchenyi 1844. december 15-én az alábbi sorokat írta Kis Lajosnak: „*Kérem, tartsa szemmel ennek [tudniillik a Helytartótanács felterjesztésének] megérkeztét. Tudósítsa Tschurlt¹¹³ Sopronba[n], mihelyt a tárgy Bécsbe érkezik, miszerint aztán Ön, mint az ügy gondnoka Tschurl segítségével, ki idővesztés nélkül Ön meghívására fel fog menni Bécsbe, hihetőleg szaporábban és legkedvezőbben kivívhatta azon ügynek sikerét, melyet vállaira venni szíveskedett. Én személyesen nem mehetek Bécsbe, és eszerint nincs önnek attul mit tartania, hogy a dologbani személyes eljárásom Önnek fáradsalmait tán szükségtelenné tehetné. S így, midőn ez ügyet újra s újra az Ön kezeibe leteszem, azon biztos reménnyel rekesztem be e sorokat, miszerint Ön nemsokára azon hírrel vigasztaland meg, hogy teljes jóváhagyással ismét Budára küldetett a kérdéses tárgy, és ott elvégre szerződésre léphetünk.*”¹¹⁴ Kis közbenjárása sikeres lehetett, mert alig három hónappal később, 1845. március 27-én Budán aláírták a vasútépítési szerződést.¹¹⁵ (Széchenyi a következő évben a Győr–Bécsi, valamint a Vukovár–Fiumei Vasút ügyében is kapcsolatban volt a budai ágenssel,¹¹⁶ Kis ez irányú közreműködéséről azonban nincs tudomásunk.)

Kis Lajos bécsi ágensi tevékenysége jól jövedelmezett: a vallási ügyvivőként évente kapott 1000 ezüstforintot¹¹⁷ esztendőnként további több száz forinttal egészíthette ki nádori ágensként és általános ügyvivőként. Ez, a hivatali munkával szerzett, feltehetőleg 2000 forintot közelítő jövedelem az 1830-as, 1840-es években rendkívül komoly bevételnek számított: ezekben az évtizedekben egy vármegyei főispán éves fizetése 1500 ezüstforint, egy vármegyei első alispáné 800 forint, egy főjegyzőé és főszámvevőé 600 forint, egy másodalispáné és főszolgabíróé pedig 400 forint volt.¹¹⁸ Kis e bevételeit nem élte fel népes családjával, hanem előbb – mint említettem – hitelügyletekbe fektette, az 1840-es

¹¹³ Tschurl Eduard (Ede) soproni nagykereskedő, a Sopron–Bécsújhelyi Vasúttársaság jegyzője.

¹¹⁴ MTA KIK Kt. K 196/20. Széchenyi István gróf saját kezű levélfogalmazványa Kis Lajoshoz, Pest, 1844. december 15.

¹¹⁵ SZIN 6. köt. 189.; vö. PERKOVÁTZ – KUBINSZKY 1957. 55–56.

¹¹⁶ SZIN 6. köt. 319., 448.; SZIL 3. köt. 378.

¹¹⁷ HAAN 1882. 48.

¹¹⁸ MNL ZVL Főadószedői számadások, 1832/1833. és 1846/1847. Kiadások, a vármegyei tisztviselők fizetései.

évek derekán pedig magyarországi földbirtokot vásárolt. A Vas vármegyei Keményegerszegen, 1845. április 12-én kelt adásvételi szerződés értelmében 23.600 ezüstforintért vette meg Vittnyédi János és neje keményegerszegi birtokát a rajta álló kastéllyal együtt.¹¹⁹

KIS LAJOS KAPCSOLATA A MAGYAR LIBERÁLIS ELLENZÉKKEL

Ami Kis Lajos bécsi pályatársainak közéleti szerepvállalását illeti, az 1830-as évekbeli udvari ágensek kétharmada, a negyvenes évekbelieknek pedig a háromnegyede (nyolc, illetve kilenc fő) távollévő főrendek képviselőjeként vett részt a pozsonyi diétákon.¹²⁰ Kis Lajos nem tartozott közéjük, és távol maradt a hazai vármegyei közélettől is, pedig ágenstársaihoz hasonlóan őt szintén táblabírói címmel tisztelte meg több magyarországi törvényhatóság. A konzervatív és liberális táborok küzdelemében – ugyanúgy, mint udvari ügyvivő társainak túlnyomó többsége – nyíltan nem foglalt állást; a bécsi ágensek között mindössze protestáns kollégája, a református egyházkerületek vallási ügyvivője, Barkassy Imre volt közismerten liberális ellenzéki.

Noha Kis mint államhivatali tisztviselő mindvégig lojális, a Habsburg-dinasztiát híven szolgáló, kötelességtudó hivatalnokként tevékenykedett, elkötelezett hazafiként ugyanakkor több tekintetben is rokonszenvezett a magyar liberális reformellenzék elképzeléseivel és kiemelkedő személyiségeivel. Amikor a bécsi udvar az 1830-as évek második felében a veszélyes felforgatónak tekintett Wesselényi Miklós báró, Kossuth Lajos és az országgyűlési ifjak hűtlenségi, illetve felségsértési perbe fogásával, bebörtönzésével próbált gátat szabni a liberális reformmozgalom magyarországi terjedésének, a perbe fogottak hozzátartozói és ellenzéki barátai sorra Kis Lajos udvari ágenshez fordultak segítségért. Így tett 1837 tavaszán az országgyűlési ifjak vezetőjének, Lovassy Lászlónak az apja,¹²¹ majd néhány hónappal később az evangélikus Kossuth Lajos szülei is az udvari ágensre bízták bebörtönzött fiúk ügyének képviseletét. Kis

¹¹⁹ MNL VaVL Vasvár-Szombathelyi Hhlt. Jegyzőkönyvek. 1845. 219. sz. Az adásvételi szerződés bevallása, 1845. április 14.

¹²⁰ Az udvari ágensek névjegyzékei: Hof- und Staats-Schematismus 1834. 694–695.; Hof- und Staats-Schematismus 1837. 717–718.; Hof- und Staats-Handbuch 1847. 660.; SZALKAY – NÉMETH 1846. 64. Az ágensek országgyűlési szerepéről: PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 1535–1536., 1538., 1605–1606., 1662., 1768., 1809., 1831–1832., 1901., 1962., 2180–2181., 2189.

¹²¹ KLÖM 6. köt. 591.

1837 nyarán megpróbált közbejárni a magyar kancellárián Kossuth szabad levegőre bocsátása és meglátogatása, sőt szabadlára helyezése érdekében is, de utóbbi törekvése nem kecsegtetett – s amint tudjuk, nem is járt – sikerrel.¹²² Kis Lajos ez ügyben írta 1837. július 15-én Kossuth pesti védőügyvédjének, a szintén evangélikus Benyovszky Péternek a következőket: *„Szerencsétlen hazánkfiainak tehetségünk szerint szolgálni kötelességünk, de szomorú kötelességünk, s kétszeresen szomorú, midőn a sikerre oly kevés remény van, mint e jelen esetben.”*¹²³

Kis július 27-én azt tudatta Benyovszkyval, hogy a Kossuth által az uralkodóhoz szabadlára helyezése ügyében benyújtott folyamodás elintézésének sürgetése igen nehéz, mert még őt, az udvari ágens is az egyik helyről a másikra, a magyar kancelláriáról a „legfelsőbb helyre”, azaz a minisztertanácshoz küldik, ott pedig már igen elzárkóztak, s azt hallani, hogy a kérdés eldöntése a bíróságra tartozik.¹²⁴

Kossuth később, 1840-ben történt szabadulása után, a Pesti Hírlap szerkesztőjeként is kapcsolatban maradhatott Kissel, mert amikor a hírlapot kivették a kezéből, 1844 tavaszán az udvari ágens útján nyújtotta be a magyar kancelláriához az uralkodóhoz címzett folyamodványát, melyben az általa „Budapesti Évlapok” címmel szerkesztendő új politikai napilapra kért engedélyt.¹²⁵ Kis attól nem tartott, hogy József nádor vagy a Helytartótanács akadályozná Kossuth kérésének teljesítését, a bécsi Államtanács és Kabinet hozzáállásáról azonban – előzetes tájékozódása alapján – az alábbiakat írta Kossuthnak 1844. március 4-én: „az engedelem megadásához s megtagadásához egyenesen hozzájárulók többségének előttem lévők szerint az engedelem megnyeréséhez remény kevesebb mint kétséges, s a legjobb esetben is nem foghat az jókor beérkezhetni, hogy az Évlapok a jövő félév kezdetével életbe léphessenek”.¹²⁶

Kossuth engedélykérelme – Kis várakozásával ellentétben – már Budán, a Helytartótanácsnál és a cenzori hivatalnál elakadt, ezért Kossuth az ügy előmozdítása érdekében a budai evangélikus ágens, Procopius György segítségét is igénybe vette.¹²⁷ (Procopius egyébként is közelebbi, személyes kapcsolatban

¹²² POMPÉRY 1913. 182.; KOSÁRY 1943. 222., 234.; KLÖM 7. köt. 138., 139.

¹²³ Kis levelét idézi: KOSÁRY 1943. 234.

¹²⁴ Kis levelének kivonatát közli: POMPÉRY 1913. 182.

¹²⁵ VISZOTA 1931a. 131–132.; VISZOTA 1931b. 187–188., 313., 317., 320.; KOSÁRY 2002. 306–307.

¹²⁶ VISZOTA 1931b. 187–188.

¹²⁷ Kossuth ez ügyben 1844 márciusának közepétől május végéig levelezett Procopiussal. Hozzá írt leveleit közli: VISZOTA 1931b. 189., 314., 316–319.; vö. KOSÁRY 2002. 308.

állt Kossuthnal, mert 1840-től 1848-ig mindketten résztvevői és aktív közreműködői voltak – előbbi hivatalból, utóbbi egyházi megbízások alapján jelen lévő képviselőként – Pesten a magyarországi evangélikus egyház éves egyetemes közgyűléseinek.)¹²⁸

Kossuth gazdaságpolitikai nézeteire, kiváltképp az Országos Védegylet megalapítására nagy hatást gyakorolt a német közgazdász, Friedrich List munkássága, különösen 1841-ben megjelent főműve, „A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere”.¹²⁹ Két és fél hónappal a Védegylet pozsonyi megalakítása után, 1844. december 23-án mintegy százötven jeles személyiség gyűlt össze a bécsi Újpiacra lévő Kaszinóban, hogy ünnepi lakomát adjanak a körükben megjelent List tiszteletére. Az ünnepségen a magyar hazafiak részéről Kis Lajos udvari ágens mondott pohárköszöntőt, melynek lelkesült befejezését száz torok éljenezte.¹³⁰

Amikor Deák Ferenc, a magyar liberális ellenzék vezéregyénisége 1839 februárjában a császárvárosba utazott, hogy kieszközölje hűtlenségi perben elítélt ellenzéki barátja, Wesselényi Miklós báró börtönbüntetésének elhalasztását, pontosabban azt, hogy a báró büntetésének megkezdése előtt Gräfenbergbe mehessen szembajának és köszvényének gyógyítása érdekében, elsősorban Kis Lajos udvari ágens segítségére és kapcsolataira támaszkodott.¹³¹ Deák és a nála hat évvel idősebb Kis korábban, valószínűleg az 1832/1836-os országgyűlés idején, Pozsonyban ismerkedhettek meg és barátkozhattak össze egymással. (Kis zalai patvaristasága idején, 1816–1817-ben Deák még csak a nagykanizsai piarista gimnázium növendéke volt, Deák országgyűlési követsége idején, 1833 májusától 1836 májusáig viszont Kis többször felkereshette a diéta székhelyét.)

Feltehetőleg Kis volt Deák bizalmas bécsi levelezője, aki 1836 decemberében és 1837 januárjában a magyar és birodalmi kormánykörök bennfentes híreiről levelekben informálta zalai barátját, s Deák azután Kossuth Lajossal is megosztotta ezeket a hitelesnek tartott értesüléseket. „...írójok olyan – írta Kossuthnak, bizonyára Kisre utalva – *ki pusztá híreken nem épít, s amit eddig tőle*

¹²⁸ EE közgy. jkv. 1843. szeptember 3. [1.]; 1844. szeptember 2. [1.] Kossuth evangélikus képviselőségéről és az egyetemes közgyűléseken játszott szerepéről: HAAN 1882. 60., 69.; FABINY 2004. 21.

¹²⁹ KOSÁRY 1942. 17–20.; KOSÁRY 2002. 253–256.

¹³⁰ Sonntagsblätter 1844. december 29. (No. 52.) 1217–1220.

¹³¹ FERENCZI 1904. 1. köt. 225–226.; TAKÁTS: Deák Ferenc és a titkosrendőrség 534–536.; TRÓCSÁNYI 1965. 432.

tudtam, nem voltak soha alaptalanok, forrásai jók s maga vigyázó”.¹³² (Feltételezésemet megerősíti, hogy tudomásom szerint Deáknak ezekben az években nem volt Bécsben más bizalmasa, Kis Lajos viszont később is ellátta őt a császárvárosból származó belső információkkal. Deák egyik későbbi, Wesselényi Miklóshoz 1845. április 5-én írt levelében nevesítette is bécsi levelezőjét: „Kis ágenstől tudom, hogy a bécsi takarékpénztár aggódik pénzeinek kiadhatása miatt.”)¹³³

Deák 1839 februárjában több napon át tárgyalta Wesselényi ügyében a magyar és birodalmi kormányzati körökkel (köztük Metternich államkancellárral), valamint audiencián fogadta az uralkodó, V. Ferdinánd és több Habsburg főherceg is. A császári titkosrendőrség besúgójelentéseiből tudjuk, hogy a magyar ellenzéki vezető kormányzati találkozóit és udvari kihallgatásait – szerteágazó kapcsolatrendszere segítségével – elsősorban a kiváló diplomáciai érzékel és tapintattal rendelkező Kis Lajos udvari ágens készítette elő, akit Deák bécsi tartózkodása idején esetenként naponta többször is felkeresett a szállásán vagy levelet írt neki.¹³⁴

Deák később, az 1839–1840. évi diéta idején szintén Kis Lajos bécsi közreműködésével próbált a büntetés megkezdése előtt időhaladékot nyerni a megvakulással küzdő Wesselényinek. Kis 1839 augusztusának végén Pozsonyba utazott Deákhoz, ott átvette tőle a báró halasztási kérelmét, majd azt személyesen nyújtotta be Bécsben. Deák 1840 februárjában is azt tanácsolta zsidói barátjának, hogy újabb folyamodását küldje egyenesen Kis ágenshez.¹³⁵ Miután Wesselényi 1840 tavaszán – mint ismeretes – Kossuth Lajossal együtt kegyelemben részesült, egy évvel később, 1841 nyarán ismételt az udvari ágens közbenjárását kérte, de immár nem elengedett magyarországi büntetése, hanem függőben lévő erdélyi pere ügyében.¹³⁶ (Wesselényi egyébként 1838-tól

¹³² MTA KIK Kt. Ms 4849/168. Deák Ferenc levele Kossuth Lajoshoz, Kehida, 1836. december 31. – Zalaegerszeg, 1837. január 25. Közli: VÁCZY 1890. 25–42. (Az idézet: uo. 30.); DEÁK 2001. 1. köt. 179–189. (Az idézet: uo. 182.)

¹³³ Közli: VÁCZY 1890. 155–156.

¹³⁴ FERENCZI 1904. 1. köt. 225–226.; TAKÁTS: Deák Ferenc és a titkosrendőrség 534–536.; TRÓCSÁNYI 1965. 432.

¹³⁵ Deák Ferenc Wesselényihez 1839. szeptember 9-én és 1840. február 11-én írt leveleit közli: VÁCZY 1890. 51–52., 61–64.; vö. FERENCZI 1904. 1. köt. 267.

¹³⁶ TRÓCSÁNYI 1965. 335.

közvetlenül is kapcsolatban állt Kissel; 1845-ig nyolc levelet küldött az udvari ágensnek, míg tőle hat levelet kapott.)¹³⁷

Az 1843 nyarán zajló zalai követválasztási kampány során a zalai ellenzék vezetői, élükön Csány Lászlóval, Deák Ferenc követté választása és a nemesi adófizetés elfogadása érdekében arra próbálták rávenni az udvari ágens apját, Kis János soproni evangélikus püspököt – aki fiatal korában néhány évig a Zala megyei Kővágóörsön is lelkészkedett –, hogy jöjjön el Zalába, vegyen részt a korteskedésben, s személyesen nyerve meg ügyüknek a zalai evangélikus nemességet. Az országgyűlési opposíció megbízásából a szintén evangélikus vallású Pulszky Ferenc ellenzéki politikus és publicista, Sáros vármegye követe utazott Sopronba, hogy a fentiekre rábeszélje a szuperintendenst, Kis Lajosnak, a bécsi ágensnek pedig levelet írt, hogy ő is serkentse apját Deák támogatására.¹³⁸ Kis János végül kötélnek állt: június 7-én körlevelet intézett a zalai evangélikus nemességhez, július 16-án pedig Kővágóörsön személyesen próbált meg agitálni – nem sok sikerrel – Deák és a nemesi adózás ügye mellett.¹³⁹

Deák Ferenc és Kis Lajos barátságának, közeli személyes kapcsolatának, egyúttal pedig az udvari ágens hitelezőként és kancelláriai ügyintézője során tett újabb szívességeinek közvetlen bizonyítéka az a levél, amit Deák 1847 áprilisában küldött Kishez Bécsbe.¹⁴⁰ Homeopata orvosa, a pesti Attomyr József akkoriban eltiltotta a betegeskedő Deákot a politizálástól, és azt tanácsolta neki, hogy megzavart, felizgatott idegrendszerét külföldi utazással nyugtassa meg.¹⁴¹ Deák tehát azt tervezte, hogy egészsége helyreállítása érdekében nyugat-európai körutazásra indul, s levelében – melyben kedves barátjának szólította Kis Lajost, s magát is Kis hű barátjának nevezte – arra kérte az udvari ágens, hogy szerezzen számára útlevelet a magyar kancellárián Németországba, Svájcba,

¹³⁷ VENCZEL 2002. 28. Wesselényi Kis Lajoshoz 1841. június 3-án és 1843. május 12-én írt leveleit könyvének forrásaiként említi: KARDOS 1905. 1. köt. XXVII–XXVIII.

¹³⁸ MNL OL H 103. 19. d. Klauzál Gábor levele Csány Lászlóhoz, Pozsony, 1843. június 12. (Közli: Csány László reformkori iratai 215–216.); MNL OL N 119. Fasc. 66. No. 9476. Titkosrendőri jelentés, Pozsony, 1843. június 8. (Közli: Választási küzdelmek 139–140.)

¹³⁹ MNL OL H 103. 19. d. Kis János levele Zay Károly grófhhoz, Sopron, 1843. június 7., Kis János levele Horváth Zsigmondhoz, Sopron, 1843. június 7., Kis János körlevele a zalai evangélikus nemességhez, Sopron, 1843. június 7. (Mindhármát közli: Választási küzdelmek 134–137.); uo. Szabó János levele Zalabéri Horváth Jánoshoz, Kővágóörs, 1843. július 17. (Közli: Választási küzdelmek 151–153.)

¹⁴⁰ Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1847. április 28. A budapesti Hereditas Antikvárium árverésén felbukkant levél eredetije magántulajdonban, másolata pedig – Hermann Róbert baráti szívességéből – a birtokomban van. Közli: MOLNÁR 2023. 46.

¹⁴¹ VÁCZY 1890. 187–188.

Belgiumba és Franciaországba. Arról is tudósította Kist, hogy meghívását elfogadva szívesen felkeresi, s tölt vele és családjával egy napot, amikor majd május 20-a és 30-a között felmegy Bécsbe. Kiderül a levélből az is, hogy Deák korábban bizonyos pénzösszeget kölcsönzött az ágenstől, melynek esedékes kamatait bécsi találkozásukkor, személyesen kívánta lefizetni.¹⁴² Bécsi baráti együttlétükre, valamint Deák kéréseinek és ígéreteinek teljesítésére minden bizonnyal sor került 1847 májusának vége felé, mert Deák valóra tudta váltani tervét, beutazta Ausztriát, Svájcot és a német tartományokat, valamint megfordult Franciaországban is, s mozgalmas körútjáról augusztus 16-án tért haza Kehidára.¹⁴³

KIS LAJOS, AZ IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM
OSZTÁLYTANÁCSNOKA (1848–1849)

Kis Lajos 1848 tavaszán – saját állítása szerint – még Bécsben szolgálta hűségesen a forradalom kapcsán ott járt magyar főméltóságok ügyeit,¹⁴⁴ udvari ágensi tisztsége azonban megszűnt, amikor a bécsi Magyar Királyi Udvari Kancellária feladat- és hatáskörét a Pest-Budán felállított első felelős magyar minisztérium vette át. (Bécsi és budai református pályatársainak ágensi hivatalait ekkor ugyanígy felszámolták.)¹⁴⁵

A pesti márciusi ifjak radikális orgánuma, a „Március Tizenötödike” 1848. április 11-én adta közre az értesülést, mely szerint „*a boldogult cancellariának agensei, egyesítve a hat helytartótanácsival, ministeri agenseknek neveztetnének ki.*” A lap szerkesztősége reményét fejezte ki, hogy a hír nem válik valóra, mert a volt ágensek kiváltsága sérelmes volna a többi fővárosi ügyvédre nézve, ráadásul nem lennének függetlenek, lekötelnék őket a kinevezőik, s így inkább azoknak, semmint ügyfeleiknek érdekét szolgálnák.¹⁴⁶

A „Március Tizenötödike” következő napi, április 12-ei számában egy pesti királyi táblai és váltóügyvéd – aki korábban, az 1840-es évek elején még

¹⁴² Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1847. április 28. Eredetije magántulajdonban, másolata a birtokomban. Közli: MOLNÁR 2023. 46.

¹⁴³ VÁCZY 1890. 189–191.; vö. FERENCZI 1904. 2. köt. 66–67.

¹⁴⁴ Kis Lajos levele Vukovics Sebő igazságügyi miniszterhez, Pest, 1849. május 12. Eredetije magántulajdonban, kivonata a budapesti Krisztina Antikvárium 2003. május 10-ei árverési katalógusában. (Az utóbbi képernyőképét Keszei Szabolcs bocsátotta rendelkezésemre.)

¹⁴⁵ SZATMÁRI 2000. 77.

¹⁴⁶ Marzius Tizenötödike 1848. 23. sz. (április 11.) 94.; vö. KÉRY 1899. 247.

Székesfehérváron praktizált –, Pukolay Dániel¹⁴⁷ tiltakozott a fővárosi és vidéki ügyvédség nevében a volt udvari ágensek miniszteriális ügyvivőként való alkalmazása ellen. Cikkében meglehetősen egyoldalú, lesújtó képet festett az általa pecsovicsnak minősített bécsi ágensekről: „*Van Bécsben 12 magyar ügyvéd, kik magokat udvari agenseknek szeretik hívogatni; kiknek a régi huzavona világban foglalatosságuk az volt, hogy az ügyes-bajos emberek nevében a vidéki ügyvédek véres verejtékével kidolgozott kész munkából egy folyamodást beadtak a magyar királyi udvari cancellariához. A félnek megírták egy levélben, mikor veszik fel ügyét; a tárgybeli rendelvénnyel számát ismét megírták egy levélben, néha a tartalmát is azon kis különbséggel, hogy sokszor az agens levélben nyertes volt, ki a rendelvénnyel perét veszti. [...] Az ügyes-bajos felek 50–100 forinttal bélelt levelet szoktak előjáróba felküldözgetni az agenseknek, kikről azt hitték, hogy megannyi méltóságos urak, s rajtok fordul meg az ügy, pedig ők csak expeditorok [ügyintézők, levél feladók] voltak. A rendelvénnyel díját, 1–3 forintot a díjtárba lefizették, s ha le nem fizették, a tárgy évekig ott fennakadt, s a fél várhatott rá, mind a zsidó a Messiásra. De ők nem tartoztak senki szegény fiáért magok zsebéből csak 1 forintot is fizetni; azért a rendelvénnyel díját, 1 forintot megvárták a féltől, habár előjáróba már a pusztán folyamodásért 25-öt felküldött is. [...] Volt azonban jobb oldaluk is; ők is emberek voltak, mégpedig kevés idő alatt gazdag emberek. Hanem a vidéki ügyvédek közt itt-ott ellenzékiek is tűntek fel, közülök ellenzékit nyílt homlokkal nem ismertünk.*”

Pukolay megítélése szerint a pesti forradalom „*létrehozásában a bécsi agenseknek igen sok érdemük van, mert ők is eszközei voltak az absolutismus iránynak, melynek a forradalmat köszönhetni.*” A cikkíró – hangsúlyozva, hogy a magyar törvények nem ismernek sem udvari, sem helytartótanácsai ágenseket, csak ügyvédek, s egyik ügyvédnek sem adnak több jogot a másik felett – felszólította a volt ágenseket: egyenrangúként mérettessék meg magukat a hazai ügyvédek között, ne törekedjenek kiváltságot szerezni, hogy csak ők adhasanak be folyamodásokat a miniszterekhez.¹⁴⁸

Néhány héttel később, április 30-án az „Életképek” című lapban – a minisztériumokhoz benyújtott 1642 hivatalkérelmi folyamodványról „Charivari” címmel írt ironikus glosszájában – az egyik márciusi ifjú, Jókai Mór szintén elítélően

¹⁴⁷ Pukolayról: Fehér megyei Olvasó-Társaság Évkönyve 1840. 18.; SZALKAY – NÉMETH 1845. 22.; SZINNYEI 1906. 11. köt. 209.

¹⁴⁸ Marzius Tizenötödike 1848. 24. sz. (április 12.) 97.

nyilatkozott a volt bécsi ügyvivőkről: „Egyébiránt mire valók minekünk ezek az udvari agensek? Volt nekünk ezekre valaha szükségünk, van-e most? Elkésett ügyeket sollicitálni [sürgetni], excellentiás előszobák parkettjeit koptatni, még talán vidékre szakácsnékat elszerezni is jók lehettek volna, de a mostani körülmények között úgy vagyunk velök, mint a csappantyús puskák a kohával.¹⁴⁹ Adjunk nekik nyugdíjat. De azt is minek?”¹⁵⁰

Valószínűleg e tiltakozásoknak is szerepe volt abban, hogy a Batthyány-kormány mellé nem neveztek ki általános miniszteri ágenseket, a vallási ügyvivők további sorsa viszont felmerült a magyarországi evangélikus egyház 1848. augusztus 30. – szeptember 4-ei pesti egyetemes gyűlésén. Ott úgy határoztak, hogy az udvari kancellária feloszlása miatt a bécsi ágensi hivatalt végleg megszüntetik. A budait azonban továbbra is működni hagyták,¹⁵¹ így Procopius György, aki 1848 nyarán már miniszteriális ágensként tevékenykedett,¹⁵² az új kormányserveknél a későbbiekben is vallási ügyvivőként segíthette az evangélikusok ügyeinek intézését. A volt udvari ügyvivők között munkánélkülivé vált Kis Lajos – a kancellária számos korábbi alkalmazottjához hasonlóan – másfajta állást nyert az egyik minisztériumnál. Széleskörű hivatali tapasztalatai és kapcsolatrendszere, valamint a kormányra került ellenzéki vezetőknek tett reformkori szolgálatai mellett Deák Ferenchez fűződő bizalmas, baráti kapcsolata is közrejátszhatott abban, hogy az igazságügyi miniszterre lett Deák meghívta újonnan szerveződő tárcájához. Deák április 22-ei személyzeti előterjesztésében az Igazságügyi Minisztérium osztálytanácsosává javasolta kinevezni Kist,¹⁵³ ami István nádor jóváhagyását követően, május 3-án történt meg.¹⁵⁴

A Batthyány-kormány baloldali ellenzéke a korábbi bécsi ágenst is a megbukott kancellária hivatalnokai közé sorolva fanyalgott Kis kinevezésén. A személyzeti felterjesztésekről értesülő „Marczius Tizenötödike” szerint Kis Lajos „mint udvari ügyvivő a huzavonást oly igen megszokta”,¹⁵⁵ míg a Bécsben Töltényi Miklós ügyvéd szerkesztésében kiadott, a volt hivatalnokok alkalmazásá-

¹⁴⁹ A csappantyús gyújtású lőfegyverek modernebbek voltak a kovaköves („kohás”) gyújtásúaknál.

¹⁵⁰ Életképek 1848. 19. sz. (április 30.) 562.; vö. JÓKAI 1967. 2. köt. 103–104.

¹⁵¹ HAAN 1882. 78.

¹⁵² EE közgy. jkv. Pest, 1848. július 25. 7.; vö. HAAN 1882. 76.

¹⁵³ MNL OL N 31. Miniszteri 1848:906. Közli: MOLNÁR 1998. 229.

¹⁵⁴ Nemzeti 1848. május 9. (5. sz.) 17.; Budapesti Híradó 1848. 833. sz. (május 11.) 449.; vö. F. KISS 1987. 547.

¹⁵⁵ Marczius Tizenötödike 1848. 34. sz. (április 23.) 135.

ra nézve iránymutatásnak szánt – valójában egyoldalúan bíráló, sőt helyenként uszító hangvétellű, még a liberális ellenzéki Barkassy Imre bécsi ágenst is „nagy szájhős”-nek bélyegző – hírhedt röplapban a következőket olvashatjuk Kisről: *„Becsületes és tudományos, hanem nagy dicsvágyra vagy fösვნყսգրყ mutat a ministeriumnáli hivatalhajhászat?”*¹⁵⁶ Bár az általánosítás Kisre és volt bécsi tisztviselőtársainak egy részére nézve igazságtalan volt, a kancelláriai hivatalnokok testületi megbélyegzésében lehetett némi (rész)igazság. 1848 áprilisában még az udvari ágensi hivatalát ekkor szintén elveszítő református vallási ügyvivő, Barkassy Imre is örömmel tudósított a kancellária megszűnéséről az egyik levelében, mert tapasztalata szerint *„kivált az utóbbi időben olyan szellem uralkodott a dicastériumban, mely megérdemli ezt a véget”*.¹⁵⁷

Kis Lajos osztálytanácsnokként az Igazságügyi Minisztérium politikai bíráskodási és polgári törvénykezési osztályainak Dubraviczky Simon osztályigazgató, volt helytartótanácsi tanácsos által vezetett első, dunai – a Dunán inneni és dunántúli törvényhatóságok polgári igazságszolgáltatását, valamint hiteleshelyeit és ügyvédi karát felügyelő – osztályába nyert beosztást, ahol évi 2500 forint fizetést kapott.¹⁵⁸

Kis hivatalban maradt 1848 őszén, a Batthyány-kormány lemondása, illetve barátja és pártfogója, Deák Ferenc igazságügyi miniszteri tisztségéről való távozása után is. 1848 októberében igazságügyi tanácsosként vett részt a hazaárulásért kivégzett Zichy Ödön gróf ingóságainak – köztük a nevezetes gyémánt ékszereknek – összeírásával és zár alá vételével megbízott választmány munkájában. Közreműködött a leltár elkészítésében, majd a rábízott összeírást az Igazságügyi Minisztériumnak, a ládákba zárt értéktárgyak kulcsait pedig az országos főpénztári hivatalnak adta át.¹⁵⁹ Miután Kossuth Lajos 1848. november 9-én az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökeként arról rendelkezett, hogy az Igazságügyi Minisztérium vegye zár alá a hazaárulással gyanúsított zalai származású cs. kir. dzsidás őrnagy, Inkey Eduárd minden ingó és ingatlan vagyonát,¹⁶⁰ Kis három nappal később mint „igazságügyi ministerialis tanácsnok”

¹⁵⁶ TÖLTÉNYI 1848. 27.; vö. DOBSZAY 1998. 116.

¹⁵⁷ Barkassy 1848. április 19-én, Bakos Györgyhöz írt levelét idézi: SZATMÁRI 2000. 78.

¹⁵⁸ MNL OL H 2. 1848:4645. eln. sz. Ghyczy Kálmán államtitkár előterjesztése az OHB-hoz, Budapest, 1848. december 5.; F. KISS 1987. 387–388., 547.; DOBSZAY 1998. 109.

¹⁵⁹ Jelentés a számoltató választmánytól 17–18.; GÖRGEY István 1916. 383., 385.; BEÉR – CSIZMADIA 1954. 854.; ZÁDOR 1990. 127.; HERMANN 1994. 22–24.

¹⁶⁰ KLÓM 13. köt. 387.; vö. HERMANN 2020. 95. Az OHB elnökének rendelete Zala megyéhez ugyanerről: MNL ZVL ÁB ir. 1848:2357. Közli: DEGRÉ – KERECSENYI 1974. 133.

kérte, hogy a zárolt vagyonból elégítsék ki az Inkey őrnagynál és nejeénél lévő, 282 ¼ arany- és 96 pengőforintra rúgó követelését.¹⁶¹

Amikor a kormány 1849 januárjának elején Debrecenbe költözött, Kis nem tartott minisztériuma személyzetével, hanem a császáriak által megszállt Pesten maradt. Utólag – Vukovics Sebő igazságügyi miniszterhez 1849. május 12-én írt levelében – azzal indokolta távolmaradását, hogy felajánlott szolgálataira nézve nem kapott határozott utasítást. Hűségét ugyanakkor azzal próbálta bizonygatni, hogy a császári seregek fővárosba történt bevonulásakor 20 éves fia (talán Gusztáv?) az ő beleegyezésével ragadott fegyvert a hon védelmében.¹⁶² Kis Lajos ugyanezen a napon, 1849. május 12-én Pesten „igazságügyministeri tanácsnok”-ként tette le a hűségesküt a Függetlenségi Nyilatkozatra, illetve a Szemere-kormányra: *„Alulírott a folyó évi május 3-kán kelt igazságügyministeri rendelet következtében ünnepélyesen kinyilatkoztatom, hogy a nemzeti gyűlésnek az Erdéllyel egybeolvadt Magyarország s ehhez kapcsolt részeknek függetlensége iránti folyó évi április 14-kén kelt végzésének mint polgár és hivatalnok, hódolni kettős kötelességemnek esmerem.”*¹⁶³

Vukovics Sebő igazságügyi miniszter Pesten, 1849. június 11-én – május 12-ei magyarázkodó levele nyomán – arra utasította Kis Lajost, hogy bizonyítványokkal igazolja az ellenséges uralom (a főváros 1849 januárjától májusig tartó császári megszállása) alatti magaviseletét.¹⁶⁴ Az igazolás megtörténhetett, mert Kis még 1849 júniusában és júliusában is az Igazságügyi Minisztérium alkalmazásában állt, illetve minisztériumi tanácsosként kapott fizetést.¹⁶⁵

KIS LAJOS TEVÉKENYSÉGE AZ 1850-ES, 1860-AS ÉVEKBEN

Négy hónappal a szabadságharc leverését követően, 1849 decemberében arról adott hírt a „Figyelmező” című lap, hogy *„a volt magyar udvari agensek ministerialis agensi minőségben meg fognak maradni”*.¹⁶⁶ Az abszolutista kormányzat cs. kir. minisztériumai mellett valóban tevékenykedtek ilyen ügyvédek az 1850-es évek elején. Csarada György, aki mint „magyar udv[ari] ágens

¹⁶¹ MNL OL H 66. Közp. ikv. 1849:9457.

¹⁶² Kis Lajos levele Vukovics Sebő igazságügyi miniszterhez, Pest, 1849. május 12. Eredetije magántulajdonban. Vö. KESZEI 2013. 650.

¹⁶³ MNL OL H 65. IM Elnöki 1849:457. eln. sz.

¹⁶⁴ Kis Lajos levele Vukovics Sebő igazságügyi miniszterhez, Pest, 1849. május 12. Eredetije magántulajdonban.

¹⁶⁵ F. KISS 1987. 547.

¹⁶⁶ Figyelmező 1849. 130. sz. (december 15.) 518.

és hites ügyvéd” 1849. december 10-én nyitotta meg ismét bécsi irodáját,¹⁶⁷ 1854 májusában „cs. kir. udvari ágens”-ként (és magyarországi földbirtokosként) nyert cs. kir. udvarnoki címet.¹⁶⁸ 1851 júliusában Horváth György cs. kir. udvari ágens szintén irodát működtetett Bécsben,¹⁶⁹ 1853-ban pedig Kassics Ignác bécsi lakost is cs. kir. udvari ágensként említette egy hivatalos értesítő.¹⁷⁰ Ezek a bécsi ágensek valójában nem udvari, hanem – hivatalosan – minisztériumi ügyvivőként dolgoztak az 1850-es években. A cs. kir. belügyminisztérium 1853. szeptember 13-án közleményt adott ki, hogy „az 1848 előtt felállott magyar udv[ari] agensek intézménye feloszlatoznak tekinthető, s annak hatásköre a volt udv[ari] kancelláriai hivatalokkal együtt végképp megszűnt”,¹⁷¹ két hónappal később pedig arról érkezett híradás, hogy Bécsben a cs. kir. minisztériumok mellett „joggal felruházott nyilvános agensek”, illetve „magánügyviselők” tevékenykednek.¹⁷²

Noha az 1848 tavaszán a magyar kancellária felszámolásával megszűnt egyházügyi ágensi hivatalt a szabadságharc leverését követő önkényuralom esztendeiben sem állították helyre,¹⁷³ Kis Lajos – aki 1849-ben bölcs előrelátással vagy a következményektől tartva nem követte a kormányt Debrecenbe, s így a császári hatóságok előtt nem kompromittálta magát – az 1850-es évek elején visszaköltözött Bécsbe, ahol az abszolutista államhivataloknál továbbra is udvari ügyvivőként intézte magyarországi megbízói (egyes személyek, családok vagy intézmények) magánügyeit. Mivel peres dolgaik miatt már évek óta kapcsolatban állt a kelet-magyarországi Benczúr famíliával, a család megbízásából 1851-ben és 1854-ben is megpróbált közbenjárni az 1849 nyarán szabolcsi gerillavezerként, majd honvéd őrnagyként tevékenykedő, azután pedig Törökországba emigráló Benczúr Miklós halálbüntetés alóli felmentése ügyében. Miután Benczúr 1851-ben Kis figyelmeztetése ellenére hazatért, vizsgálati fogságba vetették és 1854 februárjában halálra ítélték, végül azonban a sikeres közbenjárásnak köszönhetően kegyelmet kapott és szabadon engedték.¹⁷⁴

¹⁶⁷ Figyelmező 1849. 126. sz. (december 12.) 504.

¹⁶⁸ Pesti Napló 1854. 1270. sz. (június 3.) [3.]

¹⁶⁹ Pesti Napló 1851. 412. sz. (július 23.) [4.]

¹⁷⁰ Budapesti Hírlap 1853. 219. sz. (szeptember 17.) 1222.

¹⁷¹ Pesti Napló 1852. 754. sz. (szeptember 14.) [3.]

¹⁷² Pesti Napló 1852. 816. sz. (november 14.) [3.]

¹⁷³ MEEE közgy. jkv. 1860. 14–15.; Pesti Napló 1860. 3209. sz. (október 21.) [2.]

¹⁷⁴ Benczúr Miklósról: BONA 2015. 1. köt. 183. Kis közbenjárásáról: KUJBUSNÉ 1999. 316., 332.

Kis 1852 júniusában mint bécsi „Hofagent” közvetített egy Arad közelében fekvő birtok eladásában,¹⁷⁵ valamikor 1855 előtt pedig a báró Podmaniczky család megbízásából egy elzálogosított birtok körüli pereskedés ügyében próbált egyezkedni Bécsben Coburg herceggel.¹⁷⁶ 1852-ben és 1856/57-ben a Tudományos Akadémia könyvtárának gyarapításában működött közre udvari ágensként a császárvárosban; előbbi évben egy XV. századi biblia, utóbbiakban pedig a néhai Gaál György, Eszterházy Pál herceg könyvtárnoka hagyatékából származó kéziratos kötetek megszerzésével, miután a szellemi hagyaték gondozását magára vállalta Gaál özvegyének megbízásából, majd ő lett az özvegy végrendeletének végrehajtója is.¹⁷⁷

A Budapesti Hírlap 1857 márciusának elején adta hírül, hogy a „magyar udvari ágensek jövő állását illető kérdés el van intézve”: a cs. kir. bel-, igazság- és pénzügyminisztérium határozatainál fogva Légrády Imre, Chernel Ferenc, Csarada György, Horváth György és Dobrán János udvari ágenseknek továbbra is megengedték, hogy „politikai és törvénykezési működésüket a változott viszonyok szerint ezután is folytathassák”.¹⁷⁸ A kiváltságosok köréből kimaradt Kis Lajos az alábbiakról tájékoztatta Toldy Ferencet 1858 márciusában, korábban viselt ágensi hivatalával kapcsolatban: „A jelen kormány közölünk, volt udvari ügyvivők közül ötöt megnevezett, kik személyes és kivételes kedvezésből az ügyvivői munkálkodásban megerősítették; a többieknek, anélkül, hogy a működéstől eltiltattunk volna, eszerint némüleg csak címünk hagyatván meg. Én tehát az ügyvivői teendőktől most némüleg megváltam. Megmaradt azonban természetesen több magasan álló egyéneknél létező személyes esmeretségem és befolyásom, melyeket eléforduló kivételes esetekben sikerrel felhasználhatok és felhasználok.”¹⁷⁹

Amint az Deák Ferenc 1851 és 1853 között Kis Lajoshoz írt levelei címzésének, valamint a bécsi házszámok jegyzékének és a város házszámokat is tartalmazó térképének összevetéséből kiderül, Kis szállása az 1850-es évek elején Bécs belvárosában, a Szent István-székesegyháztól keletre nyíló „Kleine

¹⁷⁵ Fremden Blatt 1852. No. 139. (június 12.) [7.]

¹⁷⁶ VARGHA 1933. 181.

¹⁷⁷ Pesti Napló 1852. 615. sz. (március 27.) [2.]; Magyar Akadémiai Értesítő 16. (1856) 625.; ZVARA 2015. 464. Kis Lajos Gaál György hagyatékával kapcsolatban Toldy Ferenchez írt leveleinek hosszabb-rövidebb részleteit közli: NAGY 2015. 68–70. (Kis két levelét teljes terjedelemben közzéteszi: TÓTH 2021b. 15–17.)

¹⁷⁸ Budapesti Hírlap 1857. 53. sz. (március 6.) [3.]

¹⁷⁹ Kis Lajos Toldy Ferenchez, Bécsből, 1858. március 15-én írt levelét közli: TÓTH 2021b. 16–17.; vö. NAGY 2015. 70.

Schulerstrasse” 3. számú házában volt.¹⁸⁰ A korabeli sajtóból tudjuk azt is, hogy 1852-ben ugyanannak az épületnek az északi traktusában, a „Grosse Schulerstrasse” 854. szám alatt (Mozart egykori bécsi lakóháza mellett),¹⁸¹ 1854. április 24-étől pedig a bécsi belváros délkeleti szélén álló gróf Kolowrath-ház első emeletén, a Seilerstätte 994. szám alatt működtette udvari ügyvivői irodáját.¹⁸²

Ami Deák Ferenc és Kis Lajos 1850-es évekbeli kapcsolatát illeti, a kehidai magányában élő és betegeskedő Deák 1851 februárjában arra kérte bécsi barátját, küldje el delizánsszal, azaz személy- és csomagszállító postakocsival a császárvárosban már bizonyára kijavított zsebóráját. Ekkor nem merte újabb megbízásokkal terhelni Kist, mert barátja még az előző szeptemberi levelére sem válaszolt.¹⁸³ Deák mintegy tíz évig, 1842-től 1852 tavaszáig egyedül gazdálkodott a Deák família közös, osztatlan Zala megyei birtokain. Akkor részben a széttagolt és új költségekkel terhelt gazdálkodás nehézségei miatt, részben pedig Tolna megyében élő nővére, Jozefa (Nemeskéri Kiss József özvegye) hat gyermekének nyomására elosztották egymás között a birtokokat. Az osztozással elhárult annak akadály, hogy a gazdálkodást mindig is kényszernek érző Deák Ferenc valóra válthassa 1840-es évek óta dédelgetett tervét: birtokát eladva Pestre költözzön. Korábbi ismereteink szerint elsőként 1852 novemberében a palini Coburg hercegi uradalom jószágigazgatójának, Glavina Lajosnak írt levelében ajánlotta fel megvételre birtokait.¹⁸⁴

Deák Ferenc Kis Lajoshoz 1852. július 11-én intézett levele arra utal, hogy Deák már ekkor a birtokeladás gondolatával foglalkozhatott, mivel Kis (vagy esetleg egy potenciális vevő?) Kehidára kívánt utazni. Deák e rövid levélkében barátságát megköszönve továbbra is „szíves fáradozásra” kérte, s arról tájékoztatta Kist, hogy Sopronból két útvonalon érdemes Kehidára utazni: vagy Báltaváron és Zalabéren, vagy pedig Keléden és Szentgróton át. Arra is felhívta

¹⁸⁰ A bécsi házszámok azonosítására szolgáló jegyzék és térkép: Vollständiges Strassen- und Häuser-Schema 1863. 6.; WM OS Inventarnummer 169809. (Az épület napjainkban a Domgasse 3. sz. alatt található.)

¹⁸¹ Fremden Blatt 1852. június 12. (No. 139.) [7.]; WM OS Inventarnummer 169809. (Ez napjainkban a Schulerstrasse 6. sz. alatti épület lehet.)

¹⁸² Budapesti Hirlap 1854. május 28. (431. sz.) 2424.; WM OS Inventarnummer 169809. (Ez az épület a napjainkban ugyanabban az utcában található 21. számú ház helyén állt.)

¹⁸³ Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1851. február 2. Eredetije magántulajdonban, másolata – a Darabanth Aukciósház 36. nagyaukciójának katalógusából 2021. október 18-án letöltve – a birtokomban. Közli: MOLNÁR 2023. 47.

¹⁸⁴ Deák gazdálkodásáról, a testvérek közötti osztályról és a tervezett birtokeladásról: FERENCZI 1904. 2. köt. 224–226.; EÖTVÖS 1905. 1. köt. 139–141.; MOLNÁR 1993. 41–75. 61–72.

bécsi barátja figyelmét, hogy Sopronból Szombathely felől a legjobb és legrövidebb út Rumon, Baltaváron és Zalabéren át vezet Kehidára.¹⁸⁵

Deák Ferenc Kis Lajoshoz 1853. január 11-én írt levele már kifejezetten a birtokeladással foglalkozott. Deák ebben jelezte, hogy Kehidát még nem adta el és egyelőre nem is alkudozik róla senkivel. A bécsi ágens felvethette neki, hogy az egyik Pallavicini örgrófot – valószínűleg Pallavicini Alfonz cs. kir. tábornokot, Széchenyi István gróf barátját, annak a bécsi, Josephplatz 1155. szám alatti palotának a tulajdonosát, melynek a földszintjén 1830-as években Kis Lajos udvari ágensi irodája működött – esetleg érdekelheti a birtok. Deák nem hitte ugyan, hogy az örgróf vevő lenne, Kisnek azonban különféle táblázatokat küldött birtokának jellemzőiről. Egyúttal arról is tájékoztatta az ágenst, hogy két bécsi kereskedő, illetve alkusz (Daniel Pollak és Bruno Berger) is érdeklődött nála, és a birtok összeírását, valamint a fizetési feltételeket kérte tőle. Deák egyiknek sem válaszolt, ezt Kisre bízta: *„Ha érdemesnek látod egyikkel vagy másikkal engem érintkezésbe hozni, légy szíves a nálad lévő adatokat velők közleni. De ha nem hiszed, hogy ez célszerű volna, akkor ne tégy irányukban semmit.”*¹⁸⁶

Deák Ferenc következő, 1853. február 5-én Kishez intézett leveléből az derül ki, hogy barátja Bécsben kapcsolatba lépett egy alkusszal, aki hajlandónak mutatkozott közvetíteni a birtokok eladásában. Kis erről szóló levelére válaszolva írta Deák, hogy ha az alkusz el tudja adni Kehidát több mint 124.000 pengőforintért, akkor hajlandó adni neki pár ezer forint közvetítői díjat.¹⁸⁷ Deák – jelenlegi ismereteink szerint – utoljára 1853. november 4-én válaszolt Kis Lajos Kehida eladásával kapcsolatos leveleire. Kis ez ügyben bizonyos – Deák által személyesen nem, csak hírből ismert – „Horváth” úrral szembeni fenntartásaira figyelmeztette barátját, amit Deák megköszönt neki, egyúttal pedig arra kérte, mondja meg a – meg nem nevezett – nagykanizsai zsidó kereskedőnek, hogy az eladandó jószág ára 120.000 pengőforint, a többi feltételt pedig majd alkudozás közben tudhatja meg a vevő. Egyébként pedig – tette hozzá Deák – Somogy megyében jól tudják, hogy áruba bocsátotta Kehidát; ha tehát valaki

¹⁸⁵ Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1852. július 11. Eredetije Czirók Dénes magángyűjtő tulajdonában, Zalaegerszegen, másolata – a tulajdonos szívesességéből – a birtokomban. Közli: MOLNÁR 2023. 48.

¹⁸⁶ Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1853. január 11. Eredetije magántulajdonban, másolata – a Darabanth Aukciósház 40. nagyaukciójának katalógusából 2023. április 14-én leltve – a birtokomban van.

¹⁸⁷ Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1853. február 5. Eredetije Czirók Dénes magángyűjtő tulajdonában, Zalaegerszegen, másolata a birtokomban. Közli: MOLNÁR 2023. 49.

meg akarja venni, biztosan hozzá fordul. Deák leveléből az is kiderül, hogy 4000 forinttal tartozott Kisnek, ezért megpróbált mindent elkövetni, hogy birtokát mielőbb eladhassa és rendezhesse tartozását. Azt sem tagadta Deák, hogy Kehida eladását leginkább – három héttel korábban, október 13-án – elhunyt nővérének, Jozefának a gyermekei (Nemeskéri Kiss Emma, Katalin, Anna, Zsigmond, Eduárd és Vince) szorgalmazták, s már ketten is biztatták a vásárlás szándékával.¹⁸⁸ Deák kehidai birtokát végül – mint ismeretes – Széchenyi István gróf családja vásárolta meg 1854. július 28-án,¹⁸⁹ arról azonban nem tudunk, hogy Kisnek szerepe lett volna az adásvétel létrejöttében, és arról sem, hogy a későbbiekben is kapcsolatban maradt-e Deákkal.

Kis Lajos életének utolsó évtizedét kevésbé ismerjük. Családjával élhetett éppenséggel a Vas megyei, keményegerszegi birtokán álló kastélyában is, melyet – amint arról már szó esett – 1845-ben vásárolt meg korábbi tulajdonosától, a Vित्तन्यédi famíliától.¹⁹⁰ 1857. január 21-én valószínűleg onnan, Keményegerszegről – nem pedig „Z[ala]-Egerszeg”-ről, amint a korabeli helyi lapban szerepelt – Bécs felé utazva, mint „Hofagent” vett ki szobát Sopronban az Arany Szarvas fogadóban.¹⁹¹ (Ugyanott, ahol egyébként Deák Ferenc is meg szokott szállni az 1850-es években.)¹⁹²

Kis Lajos 1850-es évekbeli politikai megnyilatkozásairól vagy esetleges evangélikus egyházbeli szerepvállalásáról nincs tudomásunk, egykori budai kollégája, Procopius György azonban a szabadságharc leverését követő önkényuralom idején több alkalommal is határozottan védelmébe vette a császári hatóságokkal szemben az evangélikus egyház függetlenségét és személyiségeit. Amikor 1849 szeptemberében a császáriak eljárást indítottak a budai evangélikus gyülekezet lelkésze, Bauhofer György ellen, a hívek nagy része, köztük az egyházközség felügyelője, az egykori budai ágens, nem volt hajlandó a lelkésze ellen nyilatkozni, akit ezért azután fel is mentettek.¹⁹³ A budai evangélikus egyházközség tíz esztendővel később, 1859. december 11-ei közgyűlésén vitatta meg és véleményezte I. Ferenc József császár 1859. szeptember 1-jei protestáns

¹⁸⁸ Deák Ferenc levele Kis Lajoshoz, Kehida, 1853. november 4. Eredetije Czirók Dénes mángyűjtő tulajdonában, Zalaegerszegen, másolata a birtokomban. Közli: MOLNÁR 2023. 50.

¹⁸⁹ FERENCZI 1904. 2. köt. 226–228.; EÖTVÖS 1905. 1. köt. 144–155.; MOLNÁR 1993. 72–73.

¹⁹⁰ PAYR 1910. 26–27.; KESZEI 2013. 650.

¹⁹¹ Oedenburger Intelligenz- und Anzeige-Blatt 1857. No. 10. (január 23.) [4.]

¹⁹² MNL ZVL Egyedi ir. 56. doboz. Sümegi Kisfaludy Múzeumtól átvett iratok gyűjteménye. No. 5881. Deák Ferenc levele Molnár Ferencné Nemeskéri Kiss Annához, Pusztaszentlászló, 1856. június 29. Közli: KATONA 2004. 58–59.

¹⁹³ KERTÉSZ 2002. 154.

pátensét, mely az 1790. évi vallásügyi törvényben garantált autonómia megsértésével akarta átírni a magyarországi evangélikus egyház alkotmányát. Procopius ekkor lángoló szavakkal ecsetelte azt a veszélyt, amely a pátens elfogadásával a magyarhoni evangélikus egyház autonómiáját érné. A közgyűlés erre azt határozta, hogy ellenzi a pátens elfogadását, és egy bizottságot delegált az esperesi gyűlésre, azzal az utasítással, hogy csatlakozzanak a pátens elleni küzdelemhez.¹⁹⁴ A császári hatóságok úgy próbálták letörni a protestánsok pátens elleni tiltakozását, hogy a hangadóikat, köztük Procopiust és Székács József pesti evangélikus lelkészt 1860 első hónapjaiban bíróság elé idézték. Székács az alábbiakat örökölte meg visszaemlékezésében – értesülései alapján – az ellenük indított eljárással kapcsolatban: „az öreg Procopius Györgyöt éppen azért fogták pörbe, mert a kihallgatáson, mint tanú egészen részemre állott, eljárásomat kötelemszerűnek, múltam és jelenem s az egyház iránti hűségem természetes kifolyásának nyilvánította, a kormány eljárását pedig határozottan rosszallta”.¹⁹⁵ A protestánsok tiltakozása végül cél ért: az egyházi személyiségek elleni eljárásokat beszüntették, s az uralkodó 1860. május 15-én felfüggesztette a protestáns pátens végrehajtását.¹⁹⁶

Kis Lajos 1860. október 10–12-én részt vett Pesten a magyarországi evangélikus egyház egyetemes közgyűlésén, ahol „olvastatott Procopius György úrnak, a magyarhoni ágost[ai] hitv[allású] evangélikusok vallási agensének Budán a n[agy] m[éltóságú] Helytartótanácsnál, nyilatkozata, mely szerint aggott kora miatt az agensi hivatalt már nem folytathatván, hosszas tapasztalásain alapult véleménye oda járul, miszerint a vallásbeli agenseknek mind Budán, mind Bécsben leendő újabb felállítását annyival is inkább szükségesnek tartja, különösen Budán, mivel f[olyó] évi július 1-je óta ismét csak egy helytartóság van Magyarországon, Budán összpontosítva”. A jelenlévő Kis Lajos hasonlóképpen nyilatkozott „minden önérdek félre tételével a bécsi agensi állomás fontosságáról, hasznos és szükséges voltáról”, s annak fenntartását annál fogva is ajánlotta, mivel, mint mondta, „jelenleg is sérelmek közepette élünk, melyek orvoslása az agens által szorgalmazandó”. Ezek után a bányai egyházkerület részéről előterjesztették, hogy ők, szükségét érezve a vallásbeli ágensnek Budán a Helytartótanácsnál, erre a tisztségre már ideiglenesen alkalmazták is Procopius vejét (Gizella lányának férjét), dr. Szontagh Kálmán pesti ügyvé-

¹⁹⁴ SZTEHLO 1918. 27–28.

¹⁹⁵ SZÉKÁCS 2008. 199–200.

¹⁹⁶ SZÉKÁCS 2008. 26.

det, akit, miután tapasztalták ügyességét, ajánlanak egyetemes vallási ügyvivőnek, annál is inkább, mivel „az agensi hivatalban megőszült” apósa, míg él, a legjobb tanácsokkal támogathatja. A közgyűlés ezek után határozatot hozott a budai vallási ügyvivői hivatal ideiglenes visszaállításáról, s a bányai kerület javaslatát jóváhagyva dr. Szontagh Kálmánt bízta meg az ágensi teendők ellátásával. Egyúttal biztosították Kis Lajost, hogy ha a császárvárosban is lehetővé válik majd az ügyviselői hivatal visszaállítása, változatlanul ő töltheti majd be e tisztséget, „*mint különben is megválasztott vallásbeli agens*”.¹⁹⁷ Kis Lajos „agens” jelen volt – a dunántúli egyházkerület részéről – az evangélikus egyház következő évi, 1861. augusztus 28–31-ei pesti egyetemes közgyűlésén is, ott azonban már nem játszott érdemi szerepet.¹⁹⁸

Amikor néhány hónappal később, 1861 novemberében, a rövid alkotmányos időszakot követő provizórium kezdetén Vas vármegye frissen kinevezett főispáni helytartója, Zichy Hermann – nem találva alkalmas helyi egyént – a megyén kívül keresett jogvégezett, tapasztalt hivatalnokot a vármegye első alispáni tisztségének ellátására, s erre egy másik jelölt mellett Kis Lajost is felkérte, a volt udvari agens öntudatosan elhárította megkeresését.¹⁹⁹ Kis egykori evangélikus ágenstársa, Procopius György, a Pest-Budai Lánchíd-Társulat egyik igazgatója és a Budai Takarékpénztár választmányi tagja hosszabb betegeskedés következtében, életének 77. évében, 1865. március 1-jére virradóra hunyt el Budán, s a Krisztinavárosi temetőben lévő családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.²⁰⁰

Kis Lajos utolsó éveiben visszavonultan, falusi magányában élt Vas megyei birtokán, Keményegerszegen,²⁰¹ s csupán 1865 decemberében, „Hunnia” című verseskötetének közelgő megjelentetésével adott hírt magáról.²⁰² A fenti címmel Pesten, 1866-ban kiadott, mindössze 47 oldalas könyvecske – melynek szerzője a címlapon „*volt kir. magyar udvari ügyvivő és igazságügyministeri tanácsos*”-ként különböztette meg magát azonos nevű kortársaitól – két részből áll. Az első 26 oldalon olvasható a hatvankilenc (időmértékes, egyenként nyolcsoros) versszakból álló, címadó alkotás, melynek eredeti változata Sopronban,

¹⁹⁷ MEEE közgy. jkv. 1860. 14–15.; vö. Pesti Napló 1860. 3209. sz. (október 21.) [2.]; HAAN 1882. 83.

¹⁹⁸ MEEE közgy. jkv. 1861. 1.

¹⁹⁹ SÖPTEI 2004. 254.

²⁰⁰ OSZK Gyászjelentések. Procopius György családi gyászjelentése. Buda, 1865. március 1.; vö. Pesti Hírnök 1865. 50. sz. (március 2.) [2.]; Sürgöny 1865. 51. sz. (március 3.) [2.]

²⁰¹ KIS 1866. 36.

²⁰² Pesti Hírnök 1865. 284. sz. (december 13.) [2.]; SZINNYEI 1899. 6. köt. 363.

1831-ben – a szerző említett kancelláriai szabadsága idején – született, egy tervezett nagyobb mű első énekeként. Kis Lajost ifjúkorában élénken foglalkoztatta a magyar történelem, s mivel elégedetlen volt az akkoriban elérhető olvasmányokkal, elhatározta, hogy Magyarország történetét egy nagyobb terjedelmű, „új modorú” hőskölteményben foglalja össze, olyan rajzolatokban, melyek talán „nem érdektelen olvasmányul szolgálván, a haza ismeretét és szeretetét terjeszteni és növelni képesek volnának”. E nagyobb mű előbeszédének, illetve bevezetésének szánta a soproni szünidő alatt, 1831-ben egyhuzamban megírt első éneket. Határozott szándéka volt alkotását Bécsbe visszatérve folytatni és befejezni, ám ágensi kinevezése és hivatali elfoglaltságai ebben megakadályozták.²⁰³ A tervezett mű elkészült első énekének másolatát – a „Pannonia” című 12 oldalas költeményt, melynek szövege helyenként eltér a később átírt és 1866-ban megjelent munkáétól – Kis 1831. decemberében Bécsből küldte el Széchenyi Istvánnak.²⁰⁴

Az 1866-ban megjelent kötet második részében, a 29–47. oldalon található a szerző ifjúkori költeményéhez 1863-ban „Jegyzetek” címmel fűzött, számos önéletrajzi elemet tartalmazó, s a mű keletkezési körülményeit részletesen bemutató kommentárjai, magyarázatai. Így például a 17. versszakban megörökített hazafiportét utólag – az általa 1831-ben még nem ismert, pályakezdete előtt álló – Deák Ferenc személyével, jellemével, illetve későbbi munkásságával azonosította, s a jegyzetei között, Deák neve alatt ismét közzétette az 1863-ban átírt, lerövidített versszakot: „Esméreteket gyűjt buzgón magának, / Hogy használhasson többet a hazának, / S a természetnek képi hű mását; / Nyílt, egyszerű, zaj nélkül fáradatlan, / Mentében színtoly eltántoríthatlan.”²⁰⁵ Kis Lajosnak – miként az jegyzeteiből kiderül – kettős célja volt ifjúkori művének késői kiadásával: egyrészt az 1860-as évek fiatal tehetségeit kívánta serkenteni a magyar történelmet feldolgozó hazafias költemények megalkotására, másrészt viszont ezzel kívánt elkészönni mindazoktól, akikkel pályafutása során baráti ismeretségbe vagy lelki rokonságba került.²⁰⁶ Ifjúkori költeményének sajtó alá rendezése kicsit persze pótcselekvés is lehetett: egy korábban rendkí-

²⁰³ KIS 1866. 3–26., 33–36. A „Hunnia” eredeti kézírata: MTA KIK Kt. RUI 4-r. 87. Kis művéről és annak kiadásáról: NAGY 2015. 67., 71.

²⁰⁴ MTA KIK Kt. K 205/154. Kis Lajos: Pannonia. Egykorú másolat, 12 f.; MTA KIK Kt. K 205/153. Kis Lajos levele Széchenyi Istvánhoz, Bécs, 1831. december 26.; vö. TÓTH 2021a. 383.

²⁰⁵ KIS 1866. 8., 39.

²⁰⁶ KIS 1866. 36–38.

vül tevékeny, másokért cselekvő ember menekülése a tétlenség, esetleg a családi, magánéleti gondok elől.

Szinnyei József szerint Kis Lajos „a kiegyezés után miniszteri tanácsos lett”,²⁰⁷ ez azonban csupán – az egykori bécsi ágens 1848/49-es tisztségén alapuló – félreértés lehet. Szinnyei állítását az egykorú források nem támasztják alá, és egyébként is nehezen elképzelhető, hogy egy akkoriban eléggé idősnek számító, 70 éves ember minisztériumi hivatalt kapott volna. Egyik veje, 1855-től Zsófia lánya férje, az egyébként szintén evangélikus vallású dr. Markusovszky Lajos orvos viszont – aki 1849-ben a honvédsereg törzsorvosaként a sebesült Görgei Artúr honvéd tábornok gyógykezelője, 1857-ben az Orvosi Hetilap alapítója, 1863-tól pedig az MTA levelező tagja, 1867-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban az orvostképzési ügyek, majd az összes egyetemi ügyek előadója volt – később valóban minisztériumi tanácsos lett.²⁰⁸ A „volt magyar udvari ügyvivő és igazságügyminiszteri titkár” (pontosabban osztálytanácsnok) földbirtokosként, alig két nappal a 72. születésnapja után, 1869. május 2-án hunyt el tüdőgyulladásban a Vas megyei Keményegerszegen.²⁰⁹ Temetésére három nappal később került sor a kisegerszegi temetőben (a mai Vasegerszegen), ahol napjainkban is áll Kis Lajos családjának sírboltja.²¹⁰ (Egykori bécsi református ágens pályatársa, Barkassy Imre jó két évvel később – ám fiatalabb korában, életének 67. évében – távozott az élők sorából: 1871. december 4-én halt meg az Arad megyei Álgyesten.)²¹¹

Röviden Kis Lajos családjának sorsáról: felesége, Mészáros Magdolna Mária hét év múlva követte férjét (1876. július 10-én hunyt el); Gusztáv fiuk királyi táblai ülnök volt és 1877-ben halt meg; ifjabb Kis Lajos pedig nőtlenül, betegeskedve élt Keményegerszegen 1910-ben bekövetkezett haláláig. A legnagyobb társadalmi megbecsülést legkisebb fiuk, Kis Gyula szerezte: aktívan részt vett Vas vármegye közéletében, evangélikus egyházmegyei és egyház-

²⁰⁷ SZINNYEI 1899. 6. köt. 363.

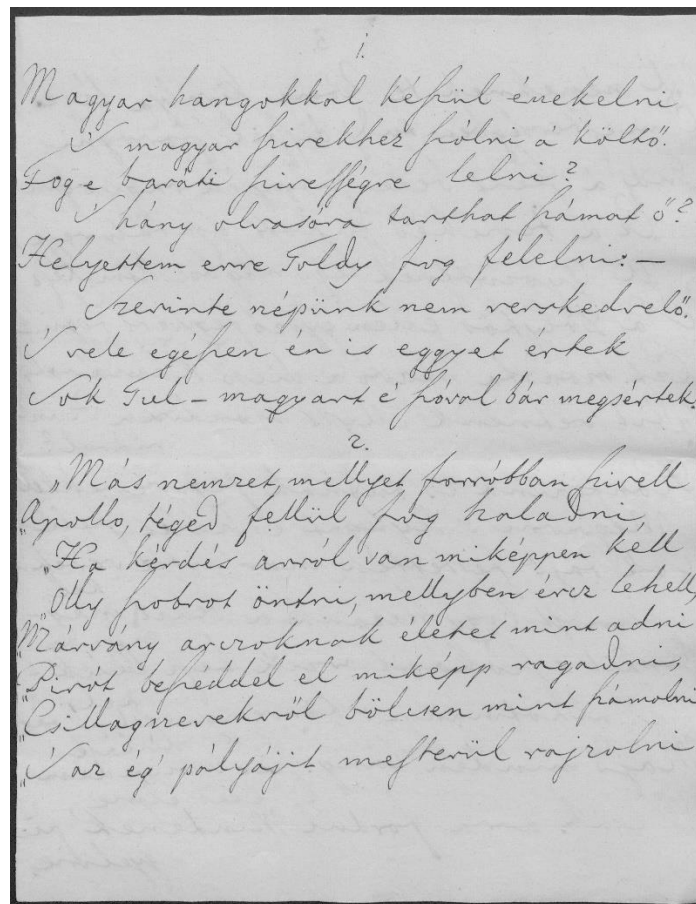
²⁰⁸ Markusovszkyról: SZINNYEI 1902. 8. köt. 667–676.; FARKAS 1959. 28–33.; KESZEI 2000. 533–541.; A sebesült Görgei 43., 47–48.; KESZEI 2013. 649–651., 654.

²⁰⁹ Uraiújfalui evangélikus egyházközség halotti anyakönyve, 1869.; OSZK Gyászjelentések. Kis Lajos családi gyászjelentése, 1869. május 2.; Fővárosi Lapok 1869. 108. sz. (május 13.) 431.; vö. SZINNYEI 1899. 6. köt. 363.; KESZEI 2013. 650–651.

²¹⁰ OSZK Gyászjelentések. Kis Lajos családi gyászjelentése, 1869. május 2.; KESZEI 2013. 649–651.

²¹¹ OSZK Gyászjelentések. Barkassy Imre gyászjelentése, Álgyest, 1871. december 4. Közli: Pesti Napló 1871. 285. sz. (december 12.) [1.]; Budapesti Közlöny 1871. 285. sz. (december 13.) 6262–6263.

községi előjáró volt, ő irányította a keményegerszegi családi birtok gazdálkodását is, végül Budapesten hunyt el 1915-ben. Ami Kis Lajos lányainak sorsát illeti, Emma Bezerédj Elekhez ment férjhez 1862-ben és 1878-ban halt meg; Kis Emma lánya, Bezerédj Emma viszont a későbbi (1910-es évekbeli) Vas vármegyei főispán, Békássy István felesége lett. Kis Zsófia, a hírneves orvos, dr. Markusovszky Lajos neje Budapesten lakott családjával, és 21 évvel túlélve 1893-ban elhunyt férjét, 1914-ben távozott az élők sorából.²¹²

Kis Lajos "Pannonia" c. versének (1831) autográf kézirata (MTA KIK Kt.)

²¹² KESZEI 2013. 649–652., 654.

ÖSSZEGZÉS

Kis Lajos bécsi udvari ágens pályafutása különleges, ám a XIX. századi Magyarországon korántsem egyedülálló példája a társadalmi-vagyoni felemelkedésnek. Származását, körülményeit és környezetét, vallási hátterét vizsgálva, némileg indíttatása (iskoláztatása és pályaválasztása) s hivatali karrierje is egyik ismert evangélikus kortársáéval, ifjabb Schedius Lajos Eduárdéval rokonítható. Idősebb Schedius Lajos, a pesti egyetem esztétika professzora, tanszékvezetője, majd rektora, lapszerkesztő és pedagógiai szakíró és Kis János evangélikus püspök, tudós-irodalmár kapcsolati hálója hasonló volt. Az evangélikusok egymás iránti szolidaritása, összetartása mindkettejük esetében működhetett – egykor egyaránt a soproni evangélikus líceum diákjai voltak –, de pozíciójukból fakadóan Kis Jánosnak nyilván az evangélikus egyházon belül, míg a jogi végzettséggel is rendelkező idősebb Schedius Lajosnak inkább a tudományos és hivatali világban lehetett némileg szélesebb körű kapcsolatrendszere, bár egyaránt a Magyar Tudós Társaság tagjai voltak. Schedius tudatosan taníttatta és irányította fiát a jogász pályaára, s a nádori családdal való jó viszonyát is felhasználva szerzett neki hivaltalt a Helytartótanácsnál.²¹³

Kis János hasonló módon segítette elő Lajos fia társadalmi érvényesülését. Bölcs előrelátással iskoláztatta és terelgette az érdeklődését, különösen nagy fontosságot tulajdonítva annak, hogy fia kiemelkedő nyelvi képzettséget szerezzen; Kis Lajos ennek köszönhetően sajátította el a német, a latin és az ógörög mellett a szlovák, a francia és az angol nyelvet is. Noha a fiatal Kis Lajost – az őt körülvevő és vele kapcsolatban álló értelmiségiek hatására – erősen vonzotta az irodalom, s jelentek is meg versei, apja tanácsára megmaradt a realitások talaján. Korának nemesi műveltségesszményét követve, úgynevezett retorikai műveltséget, jogász végzettséget, ügyvédi diplomát szerzett. Apja azal is segítette fia előmenetelét, hogy saját érdemeire való tekintettel nemesi kiváltságot kért és kapott az uralkodótól, ami által Kis Lajos is a tanult, hivaltalviselésre alkalmas nemesek népes táborába emelkedett. Kiemelkedő egyéni képességei és szorgalma mellett azonban még nagy tekintélyű, püspöki hivaltalviselő apja kapcsolati tőkéje – különösen az evangélikus egyházon belüli kapcsolatrendszere – is kellett ahhoz, hogy Kis Lajos egy ritka, különleges tisztséget elnyerve, kiemelkedhessen az átlagos hazai prókátorok tömegéből.

²¹³ Idősebb és ifjabb Schedius Lajosról: BALOGH 2007. 76–93.; PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 2067–2068.

Míg ifjabb Schedius Lajos Eduárd ügyvédi diplomával a birtokában 1820 decemberében gyakornokként kezdte pályafutását Budán a Helytartótanácsnál, s ott 1824-ben fogalmazó, 1831-ben titkár, 1842-ben pedig tanácsos lett, a nála három évvel fiatalabb Kis Lajos 1820-tól 1822-ig Sopronban ügyvédeskedett, 1822-ben Bécsbe kerülve előbb az erdélyi, majd a magyar kancellária melletti egyik ágensi irodában dolgozott titkárként, azután segédügyvivőként, végül 1833-ban ugyanott nyert vallásügyi és általános ágensi tisztséget. Az 1830-as években mindketten kaptak vármegyei táblabírói címeket, s 1847-ig egyaránt József főherceg környezetéhez tartoztak, mivel a nádori hivatal alkalmazottai voltak (Schedius a nádor személyi titkáráként, Kis pedig bécsi nádori ágenseként). Széchenyi Istvánhoz fűződő kapcsolatukat mindketten az apjuktól „örökölték”; míg Kis alkalmanként a bécsi kancellárián igyekezett segédkezni a grófnak, a Széchenyivel személyesen is szorosabb kapcsolatban álló (vele nemcsak levelező, de nála vacsoravendégként is gyakran megforduló) Schedius a Helytartótanács elé kerülő ügyekben, különösen annak közlekedésügyi bizottságában működött együtt „a legnagyobb magyarral”. 1848 tavaszán mindketten elvesztették korábbi hivatalukat, ám az új magyar kormánynál egyaránt alkalmazást nyertek: Kis osztálytanácsnokként dolgozott az Igazságügyi Minisztériumban, Schedius pedig a Belügyminisztérium közigazgatási osztályát vezette. 1849 elején ugyan mindketten Pesten maradtak, nem követték a kormányt Debrecenbe, de még 1849 nyarán is a minisztériumok állományába tartoztak. Noha Kis 1850 után még visszatért Bécsbe, többé már egyikük sem töltött be állami hivatalt.²¹⁴

Kis Lajos udvari ágensi tisztsége tulajdonképpen egy speciális, kiváltságos ügyvédi munkakör volt, mely rendkívül jól jövedelmezett, biztos megélhetést, valamint széleskörű társadalmi kapcsolatrendszert és megbecsülést eredményezett. Kis a hivatali munkával szerzett jövedelmét birtokvásárlásba fektette, ezzel alapozta meg családjának anyagi biztonságát és gyermekei jövőjét. Közvetítő szerepe révén – evangélikus egyházi kapcsolataival mellett – egyaránt személyes érintkezésben állt a bécsi udvarral és kormányzati körökkel, valamint a hazai liberális ellenzék kiemelkedő személyiségeivel. Noha sem bécsi udvari ágenseként, sem pest-budai minisztériumi tanácsosként nem futott be látványos, fényes karriert, életével azonban így is elégedett lehetett. „Szürke hivatalnokként” segítve a nagyokat, számos tekintetben mindvégig fontos, nélkülözhetetlen háttérmunkát végzett, s ifjúkori fogadalmát beváltva, hasznos szolgálatokat tett hazájának.

²¹⁴ Ifjabb Schedius Lajos pályafutásáról: F. KISS 1987. 590–591.; BALOGH 2007. 89–93.; PÁLMÁNY 2011. 2. köt. 2068.

LEVÉLTÁRI ÉS MÁŠ
KÖZGYŰJTEMÉNYI FORRÁSOK

BDEL = Berzsenyi Dániel Evangélikus Líceum, Sopron

- SMT ir. = Soproni Magyar Társaság levéltári iratai

EOL = Evangélikus Országos Levéltár

- AGE = Archivum Generalis Ecclesiae

MNL GYMSV SL = Győr-Moson-Sopron Vármegye Soproni Levéltára

- kgy. jkv. = Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

- A 57. LR = A 57. Magyar kancelláriai levéltár. Libri Regii
- H 2. OHB = H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai
- H 65. IM Elnöki = H 65. Igazságügyi Minisztérium. Elnöki iratok
- H 66. IM Közp. ikv. = H 66. Igazságügyi Minisztérium. Központi iktatókönyvek
- H 103. 19. d. = H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 19. doboz. 1848 előtti iratok
- N 31. Miniszteri = N 31. Regnicoláris levéltár. Archivum palatinale. István főherceg nádori levéltára. Miniszteri iratok
- N 119. = N 119. Regnicoláris levéltár. Takáts Sándor hagyatéka. A bécsi titkosrendőrség iratainak másolatai
- 81. 1. cs. = O 81. Királyi személynök. Ügyvédvizsgálati iratok. 1. csomó
- P 552. = P 552. Procopius György (1788–1865) iratai. Hozzá intézett levelek
- R 6. 5. t. = P 552. Bécsi udvari ágensek [iratai]. 5. tétel. Procopius János és György (1791–1846) [iratai]
- R 151. = R 151. Ellenzéki Kör iratai

MNL VaVL = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára

- Vasvár-Szombathelyi Hhlt. = Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára

MNL ZVL = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Vármegyei Levéltára

- ÁB ir. = Zala Vármegye Állandó Bizottmányának iratai. Iratok, 1848–1849
- Egyedi ir. = Egyedi iratok gyűjteménye
- Főadószedői számadások = Zala vármegye főadószedőjének iratai. Számadások a hadi- és házipénztár bevételeiről és kiadásairól

MTA KIK Kt. = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ. Kézirattár

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár

- Gyászjelentések = Gyászjelentések Gyűjteménye

WM OS = Wien Museum, Online Sammlung, Wien

NYOMTATOTT FORRÁSOK
ÉS SZAKIRODALOM

- A magyar református egyház = BÍRÓ Sándor – BUCSAY Mihály – TÓTH Endre – VARGA Zoltán: A magyar református egyház története. Bp., 1949.
- A sebesült Görgei = A sebesült Görgei. Kiállítási katalógus. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. Szerk. NAGY Anita, Romhányi Ágnes, Varga Benedek. Bp., 2011.
- ÁGH 1894. I–II. = ÁGH Timót: Az orvosok és természetvizsgálók 1845-ben Pécsen tartott vándorgyűlésének történetéből. I. = Pécsi Ujság 1894. 16. sz. (január 18. 1–2., II. = Pécsi Ujság 1894. 17. sz. (január 19.) 1–2.
- Aurora 1822. = Aurora. Hazai almanach 1822. Kiadá Kisfaludy Károly. Pest, [1822.]
- Aurora 1823. = Aurora. Hazai almanach. (1823.) Kiadá Kisfaludy Károly. [Pest, 1823.]
- BALOGH 2007. = BALOGH Piroska: Ars scientiae. Közelítések Schedius Lajos tudományos pályájának dokumentumaihoz. Debrecen, 2007.
- BARTA 1966. = BARTA István: A fiatal Kossuth. Bp., 1966.
- BÁRTFAI SZABÓ 1943. 2. köt. = Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. Összeállította BÁRTFAI SZABÓ László. Bp., 1943. II. kötet.
- BEEK közgy. jkv. = Bányai Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei [nyomtatványok]
- BEÉR – CSIZMADIA 1954. = BEÉR János – CSIZMADIA Andor: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Bp., 1954.
- BODOLAY 1963. = BODOLAY Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., 1963.
- BONA 2015. 1. köt. = BONA Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 4. bőv. kiad. Miskolc, 2015. I. kötet.
- Budapesti utasító 1848. = Budapesti utasító. Közhasznú idom, 1848. szökő évre, mely áll 366 napból. Minden rangú és rendű honfiak számára. Első év. Kiadja Blaskovits Sándor. Budán, [1848.]
- CZUCZOR – FOGARASI 1874. 6. köt. = CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: A magyar nyelv szótára. Hatodik kötet. Bp., 1874.
- Csány László reformkori iratai = Csány László reformkori iratai 1817–1848. Sajtó alá rend. Molnár András. Zalaegerszeg, 2009. (Zalai Gyűjtemény 66.)
- DEÁK 2001. 1. köt. = DEÁK Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek. I. kötet. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Molnár András. Bp., 2001.
- DEEK közgy. jkv. = Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei [nyomtatványok]
- DEGRÉ – KERECSENYI 1974. = Az 1848–49. évi szabadságharc zalai történetére vonatkozó iratok. Közzéteszi DEGRÉ Alajos és KERECSENYI Edit. = Zalai Tükör 74. I. kötet. 1848/49. zalai eseménytörténete. Zalaegerszeg, 1974. 105–140.
- DOBSZAY 1998. = DOBSZAY Tamás: Deák Ferenc és az Igazságügyi Minisztérium szervezése. = A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. (Zalai Gyűjtemény 43.) 93–127.
- ECKHART 2000. = ECKHART Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp., 2000.
- EE közgy. jkv. = Evangélikus egyetemes közgyűlési jegyzőkönyvek [nyomtatványok]

- EÖTVÖS 1905. 1. köt. = EÖTVÖS Károly: Deák Ferencz és családja. Bp., 1905. 1. kötet.
- ERDMANN 1976. = ERDMANN Gyula: Lónyay Gábor naplója. = Századok 110. (1976.) 5. sz. 914–955.
- ERDMANN 1989. = ERDMANN Gyula: Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836. Miskolc, 1989.
- Evang. névtár 1834. = Az ágostai vallástételt tartó Dunán tuli evangélikusok tek. és tiszt. egyházi kerületének névtára 1834-re. Adja Holéczy Mihály. Pesten, év nélkül.
- Evang. névtár 1838. = Egyházi név-tár 1838-dik esztendőre. Kiadatott a dunántúli evangélikusok rendelkezéséből. Kőszegen, 1838.
- Evang. névtár 1848. = A magyarhoni ágost. hitv. evangy. egyház egyetemes névtára. Kiadja Székács József. Pesten, 1848.
- F. KISS 1987. = F. KISS Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. Bp., 1987.
- FABINY 2004. = FABINY TIBOR: Az evangélikus Kossuth. = Kossuth és az egyházak. Tanulmányok. Szerk. Kertész Botond. Bp., 2004. (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok 1.) 9–42.
- FÁBRI 1987. = FÁBRI Anna: Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848. Bp., 1987.
- FALLENBÜCHL 1972. = FALLENBÜCHL Zoltán: A Magyar Kamara tisztviselői II. Józseftől a polgári forradalomig 1780–1848. = Levéltári Közlemények 43. (1972) 2. sz. 327–395.
- FARKAS 1959. = FARKAS Károly, az orvostudományok doktora előadása Markusovszky munkásságáról. = Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 14. Szerk. Palla Ákos. Bp., 1959. 28–33.
- Fehér megyei Olvasó-Társaság Évkönyve 1840. = Fehér megyei Olvasó-Társaság Évkönyve 1840. Székesfehérvár, [1840.]
- FERENCZI 1904. 1., 2. köt. = FERENCZI Zoltán: Deák élete. Bp., 1904. 1., 2. kötet.
- FÓRIZS – KERTÉSZ – VADERNA 2021. = Egyház – irodalom – tudomány. Kis János (1770–1846.) Szerk. FÓRIZS Gergely, KERTÉSZ Botond és VADERNA Gábor. Bp., 2021.
- FÜR 1999. = FÜR Lajos: A bécsi ágens: Besenyei György. = A Ráday Gyűjtemény évkönyve. IX. Bp., 1999. 69–81.
- GÁLOS 1951. = GÁLOS Rezső: Kazinczy-levelek. = Irodalomtörténet 39. (1951.) 225–230.
- GÖRGEY Albert 1916. = GÖRGEY Albert: A Görgeyek és a reformáció. Igóló, 1916.
- GÖRGEY István 1916. = GÖRGEY István: Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Bp., 1916.
- GYULAI 2018. = GYULAI Éva: Egy bécsi kisasszony mint politikusfeleség: Szemere Bertalan né Jurkovichs Leopoldina. = Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica. 2018. Tom. 22. Fasc. 1. 52–98.
- HAAN 1882. = HAAN Lajos: A magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal. Bp., 1882.
- Hébe 1823. = Hébe zsebkönyv MDCCCXXIII. Kiadta Igaz Sámuel. [Pest, 1823.]
- Hébe 1824. = Hébe zsebkönyv MDCCCXXIV. Kiadta Igaz Sámuel. [Pest, 1824.]
- HERMANN 1994. = HERMANN Róbert: A rendőrmisztér és a Zichy-gyémántok. Székesfehérvár, [1994.] (Fejér Megyei Levéltár Közleményei 17.)
- HERMANN 2009. = HERMANN Róbert: A miniszterelnök és a honvéd őrnagy. Batthyány és Görgei. = Aetas 24. (2009.) 1. sz. 20–49.

- HERMANN 2020. = HERMANN Róbert: A 47. honvédszászlóalj a szabadságharc hadtörténetében 1848–1849. = Hermann Róbert – Bona Gábor – Molnár András: A 47. honvédszászlóalj története, 1848–1849. Zalaegerszeg, 2020. 9–163.
- Hof- und Staats-Handbuch 1847. = Hof- und Staats-Handbuch des österreichischen Kaiserthumes. I. Theil. Wien, 1847.
- Hof- und Staats-Schematismus 1834. = Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums. I. Theil. Wien, 1834.
- Hof- und Staats-Schematismus 1837. = Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums. I. Theil. Wien, 1837.
- Hof- und Staats-Schematismus 1843. = Hof- und Staats-Schematismus der österreichischen Kaiserthumes. I. Theil. Wien, 1843.
- HORVÁTH 1970. = HORVÁTH Zoltán: Harc a soproni gyapjűvásártartási jog megszerzéséért (1843–1846). = Soproni Szemle 24. (1970.) 4. sz. 306–316.
- Jelentés a számoltató választmánytól = Jelentés a számoltató választmánytól gróf Zichy Ödön-féle ingóságok eránt. A N. képvis. ház 905. sz. határozatára. [Nyomtatvány.] Debrecen, 1849.
- JÓKAI 1967. 2. köt. = JÓKAI Mór: Cikkek és beszédek. (1848. március 19. – 1848. december 31.) 2. kötet. Összeállította és sajtó alá rendezte Szekeres László. Bp., 1967. (Jókai Mór Összes Művei.)
- KALLA 2010. = Bártfay László naplói. S. a. r. KALLA Zsuzsa. Bp., 2010.
- KARDOS 1905. 1. köt. = KARDOS Samu: Bárá Wesselényi Miklós élete és munkái. Első kötet. Bp., 1905.
- KATONA 2004. = Száz levél Deák Ferencztől, 1850–1875. Válogatta, jegyzetekkel ellátta és az előszót írta KATONA Csaba. Bp., 2004.
- KAZINCZY 1842. 1. köt. = KAZINCZY Ferencz levelei Kis Jánoshoz. Első kötet. MDCCCXCIII. – MDCCCX. Budán, 1842.
- KazLev 4. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Negyedik kötet. 1806. január 1. – 1807. április 30. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1893.
- KazLev 7. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Hetedik kötet. 1809. október 1. – 1810. június 30. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1896.
- KazLev 8. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Nyolcadik kötet. 1810. július 1. – 1811. június 30. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1898.
- KazLev 9. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Kilencedik kötet. 1811. július 1. – 1812. június 30. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1899.
- KazLev 10. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizedik kötet. 1812. július 1. – 1813. július 31. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1900.
- KazLev 11. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizenegyedik kötet. 1813. augusztus 1. – 1814. július 31. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1901.
- KazLev 12. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizenkettedik kötet. 1814. augusztus 1. – 1815. június 30. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1902.
- KazLev 13. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizenharmadik kötet. 1815. július 1. – 1816. február 29. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1903.
- KazLev 14. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizennegyedik kötet. 1816. március 1. – 1816. december 31. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1904.
- KazLev 15. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizenötödik kötet. 1817. január 1. – 1818. március 31. Közzéteszi Váczy János. Bp., 1905.

- KazLev 17. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizenhetedik kötet. 1820. január 1. – 1821. december 31. Közzéteszi Váczy János Bp., 1907.
- KazLev 18. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizenennyolcadik kötet. 1822. január 1. – 1823. december 31. Közzéteszi Váczy János Bp., 1908.
- KazLev 19. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Tizenkilencedik kötet. 1824. január 1. – 1826. március 31. Közzéteszi Váczy János Bp., 1909.
- KazLev 20. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Huszadik kötet. 1826. április 1. – 1828. december 31. Közzéteszi Váczy János Bp., 1910.
- KazLev 21. köt. = Kazinczy Ferencz levelezése. Huszonegyedik kötet. 1829. január 1. – 1831. augusztus 20. Közzéteszi Váczy János Bp., 1911.
- KECSKEMÉTI 2008. = KECSKEMÉTI Károly: Magyar liberalizmus 1790–1848. Bp., 2008.
- KEMPELEN 1914. 8. köt. = KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok. VIII. kötet. Bp., 1914.
- KERTÉSZ 2002. = KERTÉSZ Botond: Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848–49-ben. Bp., 2002. (Societas et ecclesia 5.)
- KERTÉSZ 2021. = KERTÉSZ Botond: Kis János püspöki működése. = Egyház – irodalom – tudomány. Kis János (1770–1846.) Szerk. Főrizs Gergely, Kertész Botond és Vaderna Gábor. Bp., 2021. 14–61.
- KÉRY 1899. = A magyar szabadságharc története napi-krónikákban. (1848.) Egybeszedte KÉRY Gyula. Bp., 1899.
- KESZEI 2000. = KESZEI Szabolcs: A fővezér orvosa. Legenda és valóság dr. Markusovszky Lajos 1848–49-es szerepéről. = Vasi Szemle 54. (2000) 4. sz. 533–541.
- KESZEI 2013. = KESZEI Szabolcs: Kik nyugosznak az úgynevezett „Markusovszky-sírboltban”? Adalékok a keményegerszegi Kis és gróf Arz-Vasegg családok történetéhez. = Vasi Szemle 67. (2013.) 5–6. sz. 649–660.
- KIS 1845 1. köt. = KIS János superintendens emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Első közlemény. Sopronban, 1845.
- KIS 1846. 2. köt. = KIS János superintendens emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Második közlemény. Sopronban, 1846.
- KIS 1866. = KIS Lajos: Hunnia. Pest, 1866.
- KLÖM 6. köt. = Kossuth Lajos: Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások. Sajtó alá rendezte Barta István. Bp., 1966. (Kossuth Lajos Összes Munkái VI.)
- KLÖM 7. köt. = Kossuth Lajos iratai 1837. május – 1840. december. Hűtlenségi per, fogság, útkezés. Sajtó alá rend. Pajkossy Gábor. Bp., 1989. (Kossuth Lajos Összes Munkái VII.)
- KLÖM 13. köt. = Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Első rész. 1848. szeptember – december. Sajtó alá rend. Barta István. Bp., 1952. (Kossuth Lajos Összes Munkái XIII.)
- KOSÁRY 1942. = KOSÁRY Domokos: Kossuth és a Végelet. Bp., 1942.
- KOSÁRY 1943. = KOSÁRY Domokos: Kossuth fogsága. = Magyarságtudomány 2. (1943.) 2. sz. 217–264.
- KOSÁRY 2002. = KOSÁRY Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. 2. bőv. kiad. Bp., 2002.
- KOVÁCS 1975. = KOVÁCS József László: Egy szabadkőműves emlékkönyv magyar bejegyzői. = Magyar Könyvszemle 91. (1975.) 1–4. sz. 309–313.
- KOVÁCS 2011. = KOVÁCS Theofil: Egy ágensi életút kezdetei. Szilágyi Sámuel peregrinációja (1728–1732). = Egyháztörténeti Szemle 12. (2011) 3. sz. 3–21.

- KOVÁCS – TAKÁCS 2018. = KOVÁCS I. Gábor – TAKÁCS Árpád: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti tudáselitben. I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzathoz tartozók ősfái. Bp., 2018.
- KÖBLÖS 2006. = KÖBLÖS József: „Keservesen panaszkodni kényszerítettünk...”. (A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején.) = Acta Papensia 6. (2006) 1–4. sz. 1–94.
- KŐSZEGHI 1899. = KŐSZEGHI Sándor: Nemes családok Pest-vármegyében. Bp., 1899.
- Közhasznú honi vezér 1843. = Közhasznú honi vezér. Gazdasági, házi s tiszti kalendárium 1843. közeve. Szerk. Monte Dégői Albert Ferenc. Pesten, év nélkül.
- KUJBUSNÉ 1999. = KUJBUSNÉ Mecsei Éva: Benczúr Zsuzsánna emléképei a szabadságharc bukását követő évekből (1849–1854). = Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 34. (1999.) 3. sz. 305–333.
- LEHOCZKY 1907. = LEHOCZKY Tivadar: Munkács város új monografiája. Munkács, 1907.
- LOVAS 1964. = LOVAS Gyula: A Soproni Vasút Társaság 1836–1838. = Soproni Szemle 18. (1964.) 3. sz. 244–248.
- M. NOVÁK 2007. = M. NOVÁK Veronika: A pozsonyi jogakadémia hallgatósága 1777–1849. Bp., 2007.
- Magyar Almanak 1796. = Magyar Almanak MDCCXCVI-ik esztendőre. D. D. S. által. Bécsben, [1796.]
- MÁLYUSZ 1939. = MÁLYUSZ Elemér: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus. Bp., 1939. (A magyar protestantizmus történetének forrásai.)
- MEEE közgy. jkv. 1860. = A magyar honi ágostai hitvallású evangélikusok négy egyházkerülete 1860-dik évi október 10-én s következő napjain Pesten tartott egyetemes egyházi közgyűlésének jegyzőkönyve
- MEEE közgy. jkv. 1861. = A magyar honi ágostai hitvallású evangélikusok négy egyházkerülete 1861-dik évi augusztus 28-dik s következő napjain Pesten tartott egyetemes egyházi közgyűlésének jegyzőkönyve
- MIKLER 1906. = MIKLER Károly: Magyar evangélikus egyházjog. Bp., 1906.
- MOLNÁR 1993. = MOLNÁR András: Deák Ferenc birtokai. Egy zalai középbirtokos család gazdálkodása a 19. század első felében. = Gazdaságtörténeti tanulmányok. Szerk. Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1993. (Zalai Gyűjtemény 34.) 41–75.
- MOLNÁR 1998. = MOLNÁR András: Deák Ferenc igazságügyminiszteri irataiból. = A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. (Zalai Gyűjtemény 43.) 223–315.
- MOLNÁR 2007. = MOLNÁR András: Viam meam persequor. Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig. Bp., 2007.
- MOLNÁR 2023. = MOLNÁR András: „Szíves barátságodat köszönöm”. Deák Ferenc levelei Kis Lajos udvari ágenshez (1847–1853). = Pannon Tükör 28. (2023.) 1. sz. 33–54.
- NAGY 2015. = NAGY Ilona: Adalékok Gaál György kéziratgyűjteményének sorsához. = Nagy Ilona: A Grimm-meséktől a modern mondákig. Folklorisztikai tanulmányok. Szerk. Gulyás Judit. Bp., 2015. 65–71.
- NAGY 1861. 8. köt. = NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Nyolczadik kötet. Pest, 1861.
- PÁLMÁNY 2011. 1–2. köt. = PÁLMÁNY Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. Bp., 2011. 1–2. kötet

- PÁLMÁNY 2019. 1–2. köt. = PÁLMÁNY Béla: A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja 1790–1812. Bp., 2019. 1–2. kötet
- PAYR 1910. = PAYR Sándor: Egyházi emlékek Urai-Ujfalunak és vidékének multjából. Bp., 1910.
- PAYR 1926/a. = PAYR Sándor: Széchenyi vallásos lelkülete. Sopron, 1926.
- PAYR 1926/b. = PAYR Sándor: Széchenyi és a nádorasszony. = Evangélikusok Lapja 1926. 30. sz. (július 25.) 234.
- PERKOVÁTZ – KUBINSZKY 1957. = PERKOVÁTZ Bódog – KUBINSZKY Mihály: Széchenyi István és a Sopron–Bécsújhely-i vasút építése. = Soproni Szemle 11. (1957.) 1–2. sz. 1957. 44–64.
- POMPÉRY 1913. = POMPERY Aurél: Kossuth Lajos 1837/39-iki hűtlenségi perének története kapcsolatban Wesselényi Miklós báró és az ifjak felségsértési perének történetével. Bp., 1913.
- RUMY 1816. 2. köt. = Monumenta Hungarica. Azaz magyar emlékezetes írások. Második kötet. Összeszedte s kiadta RUMY Károly György. Pest, 1816.
- Sitzungs-protokoll 1840. = Sitzungs-protokoll der General-Versammlung der österr. k. k. priv. ersten Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft am 10. Ferbruar 1840.
- Sitzungs-protokoll 1841. = Sitzungs-protokoll der General-Versammlung der österr. k. k. priv. ersten Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft am 26. Februar 1841.
- Sitzungs-protokoll 1844. = Sitzungs-protokoll der General-Versammlung der österr. k. k. priv. ersten Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft am 20. März 1844.
- SPIRA 1963. = SPIRA György: Egy pillantás a Hitel írójának hitelviszonyaira. = Történelmi Szemle 6. (1963.) 3–4. sz. 344–354.
- SPIRA 1998. = SPIRA György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Bp., 1998.
- SÖPTEI 2004. = SÖPTEI Imre: A vármegyei tisztviselői kar újjászervezése, 1861–1862. = Előadások Vas megye történetéből IV. Szerk. Mayer László, Tilcsik György. Szombathely, 2004. (Archivum Comitatus Castriferri 1.) 251–260.
- SZALKAY – NÉMETH 1845. = SZALKAY Gergely – NÉMETH János: Magyar kereskedelmi almanach 1845. évre. Első év. Pest, [1845.]
- SZALKAY – NÉMETH 1846. = SZALKAY Gergely – NÉMETH János: Ipar-czímtár 1846. Pest, [1845.]
- SZATMÁRI 2000. = SZATMÁRI Judit: A református egyház előkészületei az 1848-as miniszteriális konferenciára. = Egyháztörténeti Szemle 1. (2000.) 1. sz. 74–92.
- SZATMÁRI-KARMANOCZKI 2009. = SZATMÁRI-KARMANOCZKI Emília: A magyar protestantizmus helyzete a 18. században, tekintettel a Patay-család egyházi szerepére. = Sárospataki Füzetek 13. (2009) 4. sz. 108–109.
- SZÉCHENYI 1982. = SZÉCHENYI István: Napló. 2. kiad. Vál., szerk. Oltványi Ambrus. Bp., 1982.
- SZÉKÁCS 2008. = SZÉKÁCS József püspök visszaemlékezései. Szerk., sajtó alá rend. Kertész Botond. Bp., 2008.
- SZIL 3. köt. = Gróf Széchenyi István levelei. III. Összegejtötte Majláth Béla. Bp., 1891.
- SZIN 4. köt. = Gróf Széchenyi István naplói. Negyedik kötet. Szerk. és bevezetéssel ellátta Viszota Gyula. Bp., 1934.
- SZIN 6. köt. = Gróf Széchenyi István naplói. Hatodik kötet. Szerk. és bevezetéssel ellátta Viszota Gyula. Bp., 1939.
- SZINNYEI 1897. 5. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. V. kötet. Bp., 1897.
- SZINNYEI 1899. 6. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. VI. kötet. Bp., 1899.
- SZINNYEI 1900. 7. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. VII. kötet. Bp., 1900.
- SZINNYEI 1902. 8. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. VIII. kötet. Bp., 1902.

- SZINNYEI 1906. 11. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. XI. kötet. Bp., 1906.
SZINNYEI 1909. 13. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. XIII. kötet. Bp., 1909.
SZINNYEI 1914. 14. köt. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. XIV. kötet. Bp., 1914.
SZÖGI 1994. = SZÖGI László: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemén I. 1790–1850. Budapest–Szeged, 1994.
SZÖGI 2001. = SZÖGI László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1789–1919. Bp., 2001.
SZÖGI 2013. = SZÖGI László: Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1848. Bp., 2013.
SZTEHLO 1918. = SZTEHLO Kornél: A budai ág. hitv. evangélikus egyház története 1821–1918. [Bp., 1918.]
TAKÁTS: Deák és a titkosrendőrség = TAKÁTS Sándor: Deák Ferenc és a titkosrendőrség. = Takáts Sándor: Emlékezzünk eleinkről. Bp., év nélkül. 523–553.
TÓTH 1941. = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.
TÓTH 2021a. = TÓTH Kálmán: Kis János (1770–1846) szuperintendens irodalmi és tudományos levelezése. Sajtó alá rend. Tóth Kálmán. Bp., 2021.
TÓTH 2021b. = TÓTH Kálmán: Kis Lajos nyolc levele Toldy Ferenchez az MTA KIK Kézirattárában (1840–1858). = Lymbus. Magyarisztani forrásközlések. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2021. 7–18.
TÖLTÉNYI 1848. = Hű tükre a megbukott Kancellaria, Helytartótanács és Kamara hivatalnokainak. Szerkeszté és kiadá TÖLTÉNYI Miklós. Bécsben, [1848.]
TRÓCSÁNYI 1965. = TRÓCSÁNYI Zsolt: Wesselényi Miklós. Bp., 1965.
Törvénytudományi műszótár = Törvénytudományi műszótár. Közrebocsátja a Magyar Tudós Társaság. Budán, 1843.
VARGHA 1933. = VARGHA Zoltán: Báró Podmaniczky János (1786–1883) életrajza. Bp., 1933.
VÁCZY 1890. = Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822–1875. Szerk. VÁCZY János. Bp., 1890.
Választási küzdelmek = Választási küzdelmek a reformkori Zala megyében (1834–1847). Válogatott dokumentumok. Sajtó alá rend. Hermann Róbert, Molnár András. Zalaegerszeg, 2015. (Zalai Gyűjtemény 79.)
VENCZEL 2002. = VENCZEL József: Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára. Kolozsvár, 2002. (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára 2.)
Verzeichniss der ordentlichen Mitglieder 1839. = Verzeichniss der ordentlichen Mitglieder des Vereines zur Beförderung der bildenden Künste in Wien im Jahre 1839.
VIZOTA 1931a. = VIZOTA Gyula. Kossuth küzdelme a Budapesti Évlapokért. = Irodalomtörténeti Közlemények 41. (1931.) 2. füzet 129–144.
VIZOTA 1931b. = VIZOTA Gyula: Kossuth Lajos levelei a Budapesti Évlapok ügyében. = Irodalomtörténeti Közlemények 41. (1931.) 2. füzet 179–189. (Első közlemény.), 3. füzet 313–323. (Második, bef. közlemény.)
Vollständiges Strassen- und Häuser-Schema 1863. = Vollständiges Strassen- und Häuser-Schema der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien. Wien, 1863.
WALLENTINYI 1912. = Ferenczy István levelei. Közzéteszi WALLENTINYI Dezső. Rimaszombat, 1912.
ZÁDOR 1990. = ZÁDOR Anna: Kapossy János hagyatékából. = Művészettörténeti Értesítő 39. (1990.) 1–2. sz. 121–132.

- ZOVÁNYI 1914. = ZOVÁNYI Jenő: Ágensválasztás 1762–1763-ban. Korrajz a XVIII. század magyar protestantizmusának egyházi életéből. (Első közlemény.) = Protestáns Szemle 26. (1914.) I–X. füzet. 79–91.
- ZOVÁNYI 1977. = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. jav. bőv. kiad. Bp., 1977.
- ZVARA 2015. = ZVARA Edina: Gaál György (1783–1855), a mesegyűjtő tudós könyvtáros. Egy javított életrajz. = Ethnographia 126. (2015.) 3. sz. 463–475.

SUMMARY

ANDRÁS MOLNÁR

‘And I’ll live for my country’

THE CAREER OF LAJOS KISS A COURT AGENT (1797–1869)

Before 1848, official clients contacted the central state offices of the Hungarian Kingdom through so called agents. Clients had the agents urge their affairs to be completed, their complaints to be redressed, and licenses and privileges they applied for to be gained. Agents were lawyers who on behalf of the communities and individuals alike arranged their official and private business according to the rights they were authorized by them. Agents working in Vienna including religious agents of the Protestant church were called court agents. Current study based on extensive archival research and a systematic review describes the typical at the same time unique walk of life of Lajos Kis a Lutheran religious agent who acted as a court agent in the Reform Era in Vienna from 1833 to 1848. The study gives details of his activity in official, church, cultural and political issues, as well as moments of his private life. The position as a court agent gave him financial rewards and satisfaction as well as widespread social relations and honour. Due to his intermediary role, he had contact with the emperor court of Vienna and government circles as well as with the leaders of the Hungarian liberal opposition. Despite the fact that he did not reach a glorious career, his life as a whole gave him satisfaction. He helped the outstanding historical figures as an „ordinary state official”, he carried out an important fieldwork and served his country in a much useful way.

